

Sydslesvig-ungdom på danske efterskoler – før og nu

Forsidebillede

Efterskoleelever fra Danmark i snak med jævnaldrende på den danske Jes Kruse-Skole i Egernførde i december 2006.

Foto: Thomas J. Wiltrup, Flensborg Avis.

Lars N. Henningsen

Sydslesvig-ungdom på danske efterskoler — før og nu

Arkivserien

nr. 13

*udgivet af Studieafdelingen ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig*

Flensborg 2007

Studieafdelingen takker for støtte til bogens udgivelse fra

*Holger Boecks og Hustrus Legat
Oberst H. Parkovs Mindefond
Grænseforeningen*

Lars N. Henningsen
Sydslesvig-ungdom på danske efterskoler – før og nu

Arkivserien nr. 13
udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
Flensborg 2007

Sats, tryk og indbinding: P.J.Schmidt Grafisk, Vojens
© Forfatteren og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

I kommission hos Padborg Bog & Idé, Nørregade 16, 6330 Padborg
e-mail: 6982@bogpost.dk

ISBN 87-89178-64-5
ISSN 1397-4343

Forord

Dette hæfte, nr. 13 i Studieafdelingens Arkivserie, udkommer på Grænseforeningens initiativ med det formål at skabe debat på samme måde som sidste udgivelse i serien, der havde overskriften »Bonn-Erklæringen og de unge«.

Grænseforeningens generalsekretær Knud-Erik Therkelsen opfordrede i 2006 lederen af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Lars N. Henningsen, til i vanlig nøgtern og redelig stil at beskrive ungdoms- og efterskolernes betydning for det danske mindretal i Sydslesvig. Både ud fra en indholdsvinkel – hvad får sydslesvigerne ud af et ophold? Og ud fra en antalsvinkel – hvor mange sydslesvigere kommer på efterskole? Og som nævnt: Hvilken betydning fik efterskoleopholdet?

Vi kender historien i hovedtræk, men der er god grund til at trække linierne helt op til nutiden, hvor antallet af sydslesvigere på danske efterskoler er svundet ind til under 5 % af en årgang, hvorimod ca. 40 % af alle rigsdanske unge kommer på efterskole.

Det er den almindelige opfattelse, at sydslesvigske unge er og bør være fuldstændig ligestillede med danske unge, hvis de vil på efterskole i Danmark. Dette hæfte dokumenterer, at sådan er det ingenlunde.

En række forhold spiller ind. For det første kender de unge sydslesvigere ikke de danske efterskoler. For det andet er det dyrt, hvis ikke man kan opnå tilskud fra Dansk Skoleforening for Sydslesvig. For det tredje anerkendes et skoleophold i Danmark ikke af de tyske myndigheder og dermed heller ikke af Dansk Skoleforening, fordi der på danske efterskoler ikke undervises tilstrækkelig kvalificeret i tysk og ofte slet ikke i latin og fransk.

Oprettelsen af Ladelund Ungdomsskole i 1982 spiller også en væsentlig rolle for udviklingen.

De følgende sider rejser nogle væsentlige problemstillinger. Om vi skal stille os tilfreds med tingenes tilstand eller søge nye veje afhænger af svarene på to spørgsmål: Kan efterskoler og ungdomsskoler stadig spille en rolle for »danskheden i grænselandet, specielt syd for grænsen«, som det er Grænseforeningens formål at støtte? Går dansk efterskoleungdom glip af noget væsentligt, fordi den kun sjældent møder sydslesvigsk ungdom på efterskolerne?

Jeg vil gerne rette en stor tak til Lars N. Henningsen for hans grundige og afbalancerede arbejde. At beskrive historien vanskeliggøres, jo tættere man kommer på nutiden. Den vanskelighed overvandt Lars ved et tæt og godt samarbejde med Skoleforeningens både tidligere og nuværende medarbejdere.

Finn Slumstrup

I mellemkrigsårene og i årene efter 2. Verdenskrig kom årligt hundredvis af unge fra det danske mindretal i Sydslesvig på efterskole Danmark. I dag kommer langt færre af sted.

De følgende sider fortæller historien om danske sydslesvigere på efterskole og højskole i Danmark gennem mere end 100 år. Bogen stiller en række spørgsmål

- Hvilken betydning havde disse skoleophold?
- Hvordan blev de mange skolerejser mulige?
- Hvorfor kommer så få i dag på efterskole i Danmark?
- Er der i dag, i nutidens globaliserede samfund og i et grænseland under forandring, anledning til at tage skolerejserne op til nyvurdering?

Billedet er fra den »Store legedag« på Sønder Nærå Efterskole på Fyn. Den er en af flere danske efterskoler, hvor 25 unge fra fire danske fællesskoler i Sydslesvig i februar 2007 får mulighed for et 14-dages gratis efterskoleophold i Danmark. De får her mulighed for at opleve den specielle danske efterskoleform med dens blanding af alment dannende samvær og formelt kvalificerende undervisning.
Foto: Flensborg Avis.

Indhold

Fem eksempler	9
Under fremmedherredømmet	11
Mellemkrigsårene	13
Inflationsår og elevboom	17
Skoleoplevelser i 1930'erne	22
Elevforeninger og skolenetværk	28
Efter 1945: tusinder på danske skoler	31
En hovedvej til det danske	35
Efterskoleelever fortæller	38
Danmarksbreve fra Ladelund-piger	39
Efterskoleophold og sindelagsskifte	43
Skolerejser i tilbagegang	46
Ladelund Ungdomsskole 1982	47
Luksus eller nødvendighed?	52
Anno 2007 – nye behov og muligheder?	56
Bilag: Efterskole- og højskoleophold i tal	63
Litteratur og kilder	65
Henvisninger	66
Studieafdelingens udgivelser	69

10. klasse fra Odder Ungdomsskole lytter til Henry Bohm, der fortæller om det danske mindretal i Sydslesvig på Bredsted danske skole. De godt 50 elever var i januar 2007 på besøg arrangeret af Grænseforeningen, og de fik kendskab til noget de næppe kunne have oplevet derhjemme. De mødte nogle jævnaldrene der kaldes danske i et tysk samfund, og som ikke er helt danske og heller ikke tyske. Det gav de danske ungdomsskoleelever en mere nuanceret forståelse end de havde før af det at være dansk.

Foto: Daniel Dürkop, Flensborg Avis.

Fem eksempler

Det forekom nogle få gange i 1850'erne – der blev flere eksempler i tiden omkring år 1900 – i 1920'erne blev der rigtig mange, og efter 1945 var der tale om næsten en folkevandring: Unge fra Sydslesvig fik mulighed for at komme på en efterskole eller højskole i Danmark. De vendte ikke upåvirkede hjem.

Fra foråret 1856 til foråret 1857 var jeg dernæst på Rødding højskole. I Rødding lærte jeg ikke så lidt mere dansk, skriver bonden Henrik Lassen (1839–1934) fra Strukstrup i Angel i sine erindringer.¹ I hans barndom og ungdom i 1840–50'erne gik det hurtigt tilbage for det danske sprog i Angel. Kun enkelte gamle folk snakkede endnu angelbodansk. Sproget i de lokale skoler havde længe været tysk, og kun i årene 1851–64 blev det forsøgt at give dansk bedre plads i folkeskolen. Fremtiden tilhørte plattysk og højtysk.

Dog ikke for Henrik Lassen. Samtidig med besøget på den danske højskole i Rødding kom han også på rejser til Danmark. Det gjorde indtryk på den unge mand. Han fastholdt senere forbindelsen med skolen og deltog i elev-møder. Danske bøger fik han foræret på skolen – de blev læst og fik en hædersplads i bogreolen hjemme på gården i Strukstrup. Lassen-gården blev siden en lille dansk enklave i Angel. Henrik Lassen er måske den første fra det sydligste Slesvig, som kom på dansk højskole.

Efter 1864 hørte både Sønderjylland og Sydslesvig til Preussen, men forbindelsen til skoler nord for grænsen ved Kongeåen blev bevaret. I 1891–93 var bondekarlen *Peter Budach* (1867–1947) fra Hornskov lige syd for Flensborg elev i Danmark. Hans hjemegn lå på sprogrænsen mellem dansk og tysk. Først var han nogle vintre på Testrup Højskole og så på Dalum Landbrugsskole.

På de danske skoler hentede han vitaminer til arbejdet derhjemme. I hans stambog fra Dalum Landbrugsskole har en hel række kammerater givet ham et ord med på vejen hjem. *Jo kæmpes skal der jo, men husk, når du igen om kort tid står i de kæmpendes rækker for sønderjydernes sag, husk da, at også vi heroppe er med i kampen, derfor forsæt kampen med godt mod, så kommer tilsidst »Dagen den vi mener,«* skrev f.eks. en Lorentz Kristiansen fra Tåning ved Skanderborg i Peter Budachs stambog.²

Henrik Lassen og Peter Budach var ikke i tvivl om formålet med deres skoleophold i Danmark. Der var nationale mål, og faglige. Skoleopholdet på de danske skoler skulle lære eleverne dansk og give dem kendskab til det danske samfund, så de kunne leve videre på det, når de vendte tilbage til

hjemstavn. I 1920'erne var Skibelund Efterskole ved Askov et af de steder, hvor der blev givet danskkundskaber til elever fra det sprogligt blandede grænseland. Da han kom, kunne han næsten ikke udtrykke sig på dansk og kun mangelfuldt forstå dansk; men i løbet af vinteren har han nået et nogenlunde tilfredsstillende herredømme over sproget mundtligt og kan da også udtrykke sig forståeligt på dansk skriftligt, skrev skolens forstander Kr. la Cour Pedersen efter vinterhalvåret 1924–25 om en tysksproget elev fra Slesvig.³

I tiden efter 1920 kom der mange sydslesvigere på skole i Danmark. I september 1924 besøgte Hans Tønnsen fra Angel Bornholms højskole. Hans kendskab til Danmark og dansk var på forhånd meget ringe, og nu blev han omgivet af bornholmere. Et halvt år med dansktimer på højskolen og samvær med kammerater og lærere lærte ham dansk. Hele skolens atmosfære og me-

Johan Johannsen From
 Tøke fr. gdt.
 Kammeratskab
 paa Dalum og
 ikke smil og
 advarer
 Li vil Budach og Liiv
 nu kinn paa diis Tøst i Kampen inde
 paa Sproggrænsen.

Uemning Lassen, "Lundby"
 ads. Gaardjer L. Uemningssøn
 Kragelberggaard
 Lundby H.

Rasmus Christensen
 ads.
 Jørgen Hans Christensen
 Liiv vel Blangolov Lou H.

Blandt de få fra Sydslesvig, som kom på skole i Danmark sidst i 1800'årene, var landmændene Peter Budach fra Hornskov lige syd for Flensborg og Peter Lassen fra Strukstrup i Angel. Begge besøgte Dalum landbrugsskole. I stambogen fra Dalum 1892–93 opfordrede kammerater Budach til at tage hjem og holde ud i »Kampen ude på Sproggrænsen«.

Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

gen læsning ændrede verdenen for den unge mand. Han skiftede nationalt ståsted. *Jeg fandt min rod i det danske*, skrev han, da opholdet var slut den 1. april 1925.⁴

Efter anden verdenskrig blev strømmen af sydslesvigere til danske efterskoler og højskoler endnu tættere. Skoleopholdet medførte for mange, at et sindelagsskifte fra tysk til dansk blev varigt. Når eleverne vendte næsen hjemad, havde de i mange tilfælde ændret tankegang og fået nye forbilleder at styre efter. Skoleopholdet var med til at styrke eller ændre det nationale ståsted, den nationale identitet, og bevirkede, at en første famlende tilnærmelse til det danske blev til et varigt sindelagsskifte. *Da jeg efter 5 måneder kom tilbage fra Snoghøj, havde jeg skiftet ham. Jeg var blevet 200 % dansker med alle komponenter ..*, sådan vurderede den sydslesvigske lærer Kunigunde Ernst i 2003 den betydning, som gymnastikken, foredragene, hele atmosfæren af frihed og tryghed på den danske gymnastikhøjskole ved Lillebælt havde haft for hende som ungt menneske i 1948.⁵

Disse fem eksempler fra tiden mellem 1850'erne og 1950'erne viser, hvad et efterskole- eller højskoleophold i Danmark kunne betyde for enkelte unge mennesker. Hvad er det da for en højskole- og efterskolehistorie, som gemmer sig bag disse eksempler? Hvilken rolle har ophold på danske efterskoler og højskoler spillet for Sydslesvig – i 1800'årene og i 1900'årene. Og hvilken rolle spiller de i dag?

Under fremmedherredømmet

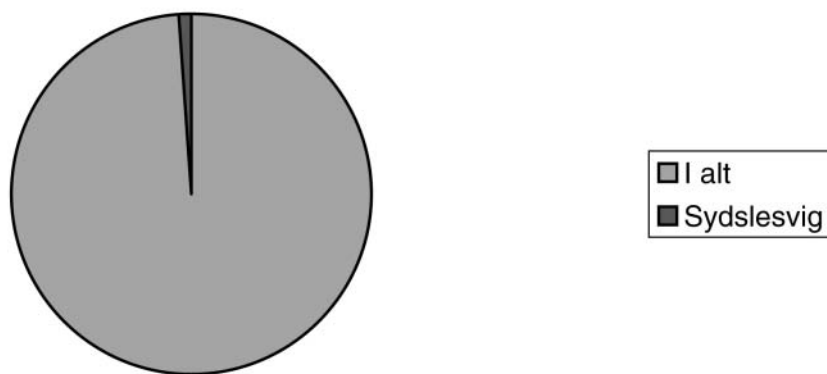
Det begyndte sidst i 1800-tallet. I 1864 blev dansk trængt ud af folkeskolen i Sydslesvig. I 1888 skete det i resten af det gamle hertugdømme syd for Kongeåen. Kun i religionsundervisningen var der endnu en lille oase for det danske sprog og kun hvor kirkesproget var dansk, altså i Nordslesvig. Rundt om i Nordslesvig reagerede befolkningen ved at etablere dansk hjemmeundervisning, og der blev indsat såkaldte vandre lærere, som gav eftermiddags- og aftenundervisning i dansk for børn og voksne. Det hjalp lidt en kort tid, indtil den preussiske lovgivning i 1896 satte en bom for dette forsøg på at fastholde det danske sprog.⁶

Det var i den situation, at sønderjyderne søgte en erstatning nord for grænsen, via skoler i Danmark. Der blev satset på at give de unge mennesker skoleophold i Danmark. På efterskoler og højskoler skulle de unge have den danske indsprøjtning, de ikke mere kunne få derhjemme, så de styrket af

samværet med kammerater i kongeriget kunne tage hjem og dér være med til at sikre, at dansk sprog og kultur kunne overleve i det nu preussiske grænse-land. I 1892 oprettedes Den nordslesvigske Skoleforening for at organisere arbejdet. Foreningen fik overordentlig stor betydning netop når det gjaldt om at give unge sønderjyder en oplevelse på danske skoler.

Lige nord for Kongeågrænsen blev der oprettet efterskoler. De lå i Hejls, Skibelund, Holsted, Bramminge og Vester Vedsted, tæt på grænsen, og dog i det gamle Danmark. De nye efterskoler fik rivende tilgang af elever sydfra. De fem efterskoler tæt på Kongeåen modtog fra 1894 til 1913 i alt 2.705 af de 2.833 unge fra Nordslesvig, som i disse år kom på efterskole med tilskud fra Den nordslesvigske Skoleforening. Også højskolerne åbnede deres døre. Som en håndsregning til sønderjyderne gav skolerne ofte afkald på skolepenge og bogpenge. Med denne opbakning og støtte fra mange private kilder kunne Den nordslesvigske Skoleforening sende et imponerende antal unge fra Sønderjylland på dansk skoleophold. Fra 1894 og frem til 1914 blev det til i alt 6.182 elever. Lidt over halvdelen (2.833) kom på efterskole, lidt færre (2.411) besøgte en af de danske højskoler (excl. 1914). I alt 62 danske høj-

Den nordslesvigske Skoleforenings elever på danske skoler 1894-1913

Frem til genforeningsårene var det især unge fra Nordslesvig, som kom på skole i Danmark. I alt 5.673 unge kom i årene 1894–1913 af sted med støtte fra Den nordslesvigske Skoleforening. Fra Sydslesvig var der i alt kun 58. Heraf kom 33 fra Flensborg, resten var fordelt på ganske få lokaliteter (Ladelund, Medelby, Harreslev, Timmersig, Ellund, Gottrupel, Hanved, Hyllerup, Valsbøl og Nr. Haksted). Tallene viser, hvor svagt danskheden stod i Sydslesvig, og at kontakterne nordpå ikke var store uden for Flensborg.

Kilde: Sønderjydsk Skoleforening 1892–1942 (1942) s. 258–265.

skoler tog i disse år mod sønderjyder. Flest kom til de fire højskoler Vallekilde (204), Vinding (304), Askov (146) og Odder (136).⁷

Det var især unge fra Nordslesvig, som kom på skole. I Sydslesvig – i landet syd for landegrænsen af 1920 – var der på dette tidspunkt ikke ret megen bevidst danskhed uden for Flensborg by og den nærmeste omegn mod vest. Der blev endnu snakket sønderjysk mange steder vest for Flensborg, men kun et fåtal var engageret i et bevidst dansk arbejde. Elever fra Sydslesvig udgjorde derfor kun en lille brøkdel af de unge, som Skoleforeningen sendte på ophold nord for Kongeåen. Frem til 1913 kom kun 58 af i alt 5.673 elever fra Sydslesvig, og heraf var de 33 fra Flensborg by, resten var fra egnen lige vest for Flensborg.⁸

Mellemkrigsårene

Det ændrede sig efter folkeafstemningen i 1920. Afstemningskampen i 1919–20 fremkaldte danske sympatier i Sydslesvig, som næppe mange havde drømt om blot få år før, og kontakten mellem Sydslesvig og Danmark blev tættere. Den ny grænse blev trukket – i det ny Tyskland syd for grænsen kom der til at bo 12.800 mennesker, som havde stemt dansk. De blev kærnen i det kommende danske mindretal i Sydslesvig.

Grænsedragningen blev en udfordring til det danske grænselandsarbejde. I Nordslesvig havde de unge fremover en selvfølgelig adgang til dansk undervisning. En del af Den nordslesvigske Skoleforenings arbejdsopgaver faldt dermed bort. Til gengæld opstod et nyt behov i Sydslesvig. Der var brug for at yde en særlig indsats for de mennesker, som havde vist danske sympatier syd for den nye grænse. Her var folkeskolen fortsat tysksproget, og det var usikkert, hvor megen dansk skolegang fremtiden ville bringe. Der måtte gøres noget. Midlet til at styrke det danske måtte derfor være: skoleophold i Danmark.

Resultatet blev en ny kurs fra Den nordslesvigske Skoleforening, som i øvrigt nu ændrede navn til Sønderjydsk Skoleforening. Foreningen optog »et fremtidsarbejde syd for grænsen med sigte på den enkeltes folkelige og kristelige frigørelse til fuld deltagelse i dansk åndsliv«. En ny formålsparagraf blev vedtaget den 5. januar 1921. Foreningens formål skulle være⁹

- 1) at støtte dansk skolevæsen og dansk folkeoplysning syd for den nuværende grænse, samt at yde unge mennesker dernede fra hjælp til skoleophold og uddannelse af forskellig art nord for denne

2) at fremme ungdommens undervisning og uddannelse i de sønderjyske landsdele, særlig i de nationalt vanskelige egne.

Sønderjydsk Skoleforening så således stadig sin hovedopgave i at støtte danskheden i grænselandet ved at hjælpe unge til ophold på videregående danske skoler. Nyt var det, at den danske ungdom syd for den nye grænse blev nævnt udtrykkeligt. Lige nord for den nye landegrænse af 1920 oprettedes Rens Efterskole i 1921. Den skulle være en dansk forpost i en del af Sønderjylland, hvor danskheden stod svagest og et tilbud til unge fra Sydslesvig om et skoleophold, på samme måde som efterskolerne langs Kongeågrænsen før 1920 havde været et tilbud til nordslesvigerne.

I Sydslesvig dannedes den 5. maj 1920 »Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn«. Formålet var at »fremme dansk åndskultur og skoleundervisning« i Sydslesvig.

Den danske stat påtog sig straks at støtte arbejdet under de nye forhold. Der blev ydet støtte til arbejdet for dansk sprog og kultur syd for den nye grænse, til opbygning af en dansk kirke og et bibliotek og til dansk kursusundervisning

Rens Efterskole. Skolen var et led i genforeningsarbejdet. Ved indvielsen den 13. november 1921 fremhævede skolens forstander Sigurd Kristensen, at skolen især skulle arbejde »for dem dernede syd for Grænsen ... i Dag vajer Flaget for første Gang, og det kan ses et godt Stykke ned bag Grænsen. Maatte det lykkes, at vort Flag engang kommer til at vaje over en Befolkning her og dernede, der er dansk af Tunge, Æt og af Id«.

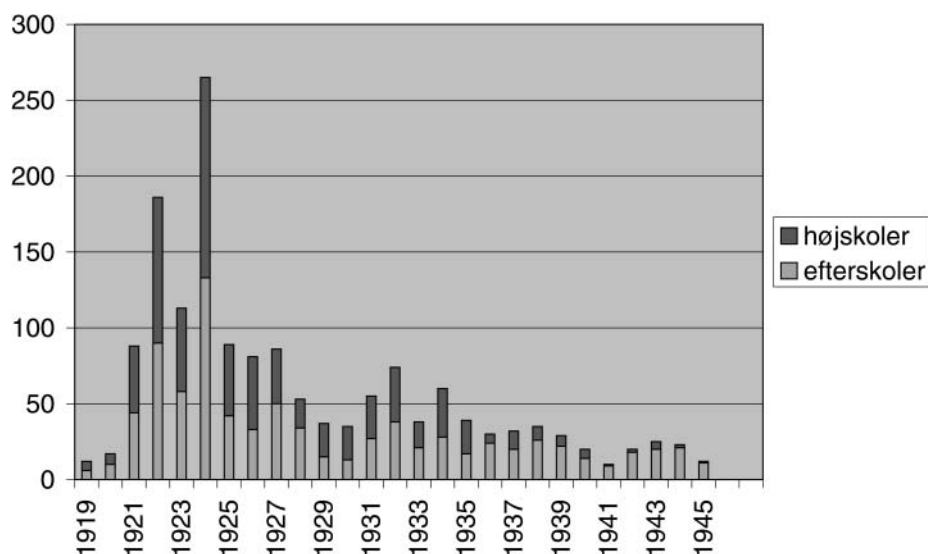
Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

og skolegang. I selve Sydslesvig var der dog stadig ikke danske skoler i nævneværdigt omfang. Derfor blev der i særlig grad satset på at give unge og ældre herfra mulighed for at komme på skole i Danmark. Ophold på efterskoler og højskoler i Danmark blev prioriteret højt. Der blev stillet betydelige midler til rådighed for sådanne skoleophold. Bevillingerne blev givet til Sønderjydske Skoleforening, som skulle lede bevillingen videre til modtagere fra både Nordslesvig og Sydslesvig.

Fra finansåret 1920–21 bevilgede staten et beløb på årligt mindst 50.000 kr., som var øremærket til at finansiere skoleophold i Danmark for unge fra Sydslesvig. Hurtigt kom der så mange ønsker om ophold på danske skoler, at statspengene ikke slog til. Der var brug for yderligere midler. Mange kasser blev åbnet for formålet. Den sønderjyske Fond ydede således i 1922 30.000 kr., frem til 1941 blev det til så meget som 433.845 kr. i alt. Betydelige ressourcer blev på den måde stillet til rådighed, og unge fra Sydslesvig fik et dansk skoletilbud, som ikke var kendt før. Netop denne rundhåndede støtte fra offentlige og private kilder blev i sig selv en motor for skolerejserne i den kommende tid.¹⁰ Skoleopholdene var gratis – der blev betalt for både ophold, bøger og måske også rejse til og fra skolen.

Sønderjydske Skoleforening var som nævnt den kanal, ad hvilken hjælpen til skolebesøgene nåede til Sydslesvig. Naturligvis deltog Skoleforeningen i Flensborg også i arbejdet. Foreningen sørgede i disse år for opbygning af den danske realskole »Duborg-Skolen« i Flensborg, den organiserede kursusundervisning, foredragsrækker og børnehaver. Og dertil samarbejdede den med Sønderjydske Skoleforening om at give sydslesvigerne ophold på folkehøjskoler og efterskoler i Danmark. I løbet af kort tid blev skabt en fast praksis på dette område. Sydslesvigere som ønskede et ophold på en dansk efterskole eller højskole skulle indgive ansøgning til Dansk Skoleforening i Flensborg. Her blev ansøgningerne underkastet en første vurdering. Den danske vandrelærer Niels Kjems fra Harreslev var fra 1923 sekretær for arbejdet. Han og tillidsmænd ude i Sydslesvig granskede ansøgningerne og tog stilling til, om de kunne anbefales. Kjems fulgte papirerne videre til Sønderjydske Skoleforening i Nordslesvig. Det var her bevillingen blev givet, på grundlag af de midler fra staten og private fonde, som var sat af som støtte til de unges skolebesøg. Hvert år var Niels Kjems til møde nord for grænsen i Skoleforeningen i Aabenraa eller Tinglev. Her blev der truffet endelig afgørelse om, hvem der kunne komme på efterskole eller højskole med støtte.

Det blev et tilløbsstykke. Kurven af elever som sydfra besøgte danske skoler steg næsten lodret fra 1919 og nogle år fremefter. I de tyve år 1894–1913 var der ydet skolehjælp til i alt 58 fra Sydslesvig. På kun tre år 1919–1922 blev antallet 303. Ved generalforsamlingen i Flensborg-Skoleforeningen den 14.

Elever fra Sydslesvig på efterskoler og højskoler i Danmark 1919–45

Figuren viser antallet af elever, som fik støtte til efter- eller højskoleophold gennem Sønderjydsk Skoleforening. Skolerejserne nordpå kom igang igen i 1919, og de fik et dramatisk forløb de følgende år. I inflationstiden 1922–24, da den danske krone stod stærkt, kom særlig mange fra Sydslesvig på skole i Danmark. I de første år var eleverne næsten ligeligt fordelt mellem efterskoler og højskoler, fra 1936 kom der flest til efterskolerne.

Talrækkerne bag figuren er gengivet som bilag 1 side 63.

maj 1923 blev oplyst, at der i vinteren 1921–22 var sendt 139 på høj- og efterskole, for sommeren 1922 havde tallet været 89, i alt 228. Heraf var 100 fra Flensborg, 25 fra Sild, resten fra det øvrige Sydslesvig. I sommeren 1923 var tallet 130, en vældig fremgang. Året efter var restriktive tyske pasbestemmelser med til at hindre skolerejserne. Men alligevel sendtes 85 unge i vinteren 1924–25 på skole i Danmark. Uden pasbestemmelserne ville tallet have været over 200. I sommeren 1925 var 52 på danske efter- og højskoler. Ganske mange kom fra det rent tysktalende Sydslesvig. I 1929 havde antallet af sydslesvigere sendt til dansk skole siden 1919 passeret 1.268. I 1939 berettede Flensborg-Skoleforeningen om næsten 2.000 fra Sydslesvig, som siden 1919 havde gennemført skoleophold i Danmark.¹¹

Inflationsår og elevboom

Den helt store eksplosion i antallet af skolebesøg nordpå lå frem til 1923–24. I dette år var i alt 314 fra Sydslesvig på skole i Danmark med støtte fra Sønderjyds Skoleforening. Som tilsynsførende havde vandelærer Niels Kjems i Hareslev førstehåndskendskab til skolebesøgene. Han modtog ansøgningerne om skoleophold, han deltog i vurdering af ansøgningerne, først syd for grænsen og så ved den endelige afgørelse, som blev truffet i et samarbejde mellem Flensborg-Skoleforeningen og Sønderjyds Skoleforening på møder i Nordslesvig. Kjems kendte virkelighedens lys- og skyggesider, og han kunne se, hvad der var ægte og uægte i udviklingen. Han vidste også, at Dansk Skoleforening var meget liberal i sine bedømmelser. Den fulgte princippet: hellere en for mange end en for lidt. Derfor slap måske også en og anden med, som hellere skulle være blevet hjemme.

Der var mange grunde til den store fremgang i antallet af skolerejser fra Sydslesvig efter 1919. De økonomiske vilkår var vanskelige i disse år. Sydslesvig led endnu under eftervirkningerne af tabet af markedet i Nordslesvig, og marken faldt i løbet af efteråret 1923. Inflationen skabte mangel, på lomme-penge og tøj og meget andet. For unge mennesker var et ophold i Danmark særdeles tillokkende. Et Danmarks-ophold gav nye muligheder, og måske kunne der i tilslutning til opholdet fås et arbejde i Danmark. Her var aflønningen i hårde danske kroner nærmest drømmeagtig høj i forhold til hjemme i Sydslesvig. I alt fald indebar et skoleophold en sorgløs vinter. Sådanne økonomiske og psykologiske realiteter er med til at forklare, at efterspørgslen efter skoleophold blev så massiv på dette tidspunkt. Mange kom i ønsket om at lære dansk, men ligeså mange kom fordi et dansk skoleophold var et lyspunkt og måske kunne bane vejen til en bedre fremtid, økonomisk og arbejdsmæssigt. Hvor motivet var det sidste, var det nok undtagelsen at opholdet medførte en national dansk vækkelse, vurderede Niels Kjems senere ganske nøgternt.¹²

De fleste kom med tysk som modersmål – anderledes kunne det ikke være, da dansk længe havde været tilsidesat i Sydslesvig, og al skolegang siden 1864 var foregået på tysk.

I 1923–24 foretog Kjems en opgørelse af den sproglige baggrund for de elever, som søgte skoleophold i Danmark. Af i alt 282 elever havde 176 tysk modersmål.¹³

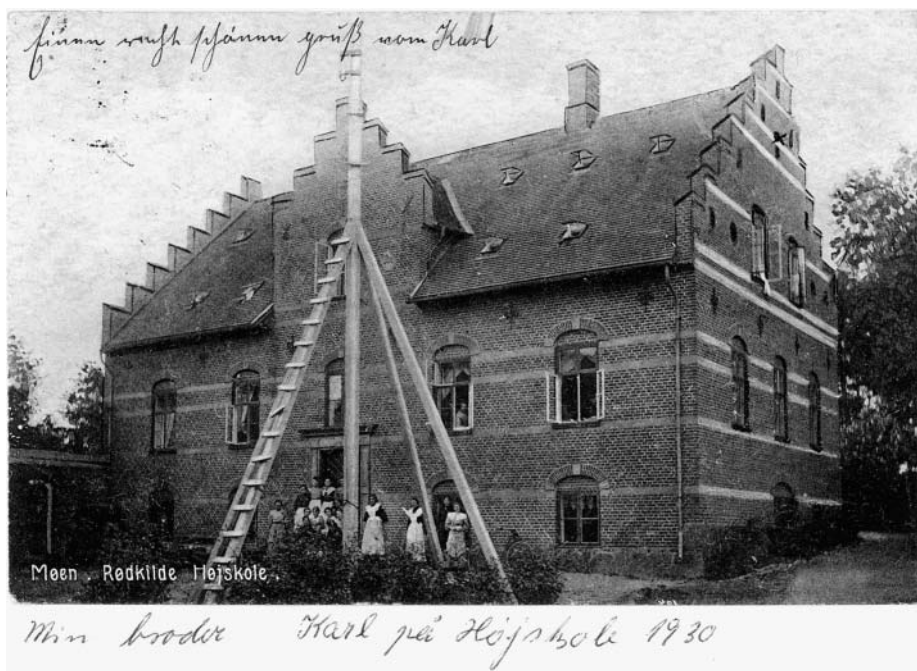
Den økonomiske støtte til skoleopholdene var betydelig. Der blev normalt givet fuld friplads, måske incl. rejsepenge. Niels Kjems var som nævnt med til

Blandt de sydslesvigere, som straks efter afslutningen af 1. Verdenskrig kom med på ferieborns- og skoleophold i Danmark, var de unge i en familie Ewers fra Slesvig. Annita kom af sted som ferieborn 1919. I 1921 kom hun på Løgumgårde efterskole ved Løgumkloster. Broderen Karl kom på Hoptrup højskoles efterskole i 1920. Senere kom de på flere skoleophold. Billedet til venstre viser Annitas søster Käte blandt kammeraterne på Rens Efterskole i 1927, postkortbilledet til højre er fra broderen Karls ophold på Rødkilde Højskole på Møn 1930.

Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. P 18

at bevilge fripladserne, og han vurderede, at støtten undertiden var for rundhåndet. Den 10. marts 1924 var Kjems f.eks. til møde i Aabenraa. Der blev bevilget høj- og efterskoleplads til så mange som 191 sydslesvigere. *Det er flere end nogen sinde før. Der var enighed om, at der skulle mange på skoler, men de skulle begynde at betale noget af det selv, i det mindste rejsen*, skrev han i sin dagbog. En vis skepsis over for ansøgerne kunne også være berettiget, mente Kjems. Det kom frem, da han kommenterede bevillingsmødet den 5. marts 1928 i Tinglev: *Der var ikke så mange ansøgere som der var tidligere. 35. Men man skal vist snarere sige, at der var for mange før, end der er for få nu*. To år senere skrev han følgende efter Skoleforeningsmødet i Aabenraa: *Behandlingen af ansøgere gik meget glat. Jeg synes nu næsten det er for meget, når de også skal have rejsehjælp, men*

på den anden side må jeg indrømme, at der er mange, der ellers ikke vil kunne komme af sted. Det vanskelige er at finde de, der skal have hjælp, og de der ikke behøver det.¹⁴

Også Kjems' kollega Gustav Lindstrøm var bevidst om, at der kunne sættes spørgsmålstegn ved nogle af skoleopholdene Danmark. I al almindelighed støttede han Skoleforeningens grundprincip, at der hellere måtte komme en for mange end en for lidt på skole. Og alligevel så han knivskarpt, hvor skoen trykkede. De bedste forudsætninger for at få noget ud af skoleopholdet udover en sorgløs vinter, havde de unge, der kom fra hjem, hvor dansk sprog og folkeliv levede. Men disse forudsætninger manglede netop hos de fleste. Den kristelige grundtone og særegne atmosfære, der prægede livet på de danske højskoler, var mange sydslesvigere fremmed overfor, og en og anden slap vel indenfor, som hellere skulle være blevet hjemme, mente han. Mange sydslesvigere var kommet af sted med alt for få forudsætninger. Når de unge kom til de danske skoler, måtte de ofte de første måneder sidde som Per Tot, der skal lære at læse. De kunne ikke straks træde ind på lige fod med elever fra kongeriget. Lindstrøm vurderede, at de unge sydslesvigere undertiden havde vist en lidt vel udviklet ungdommelig selvfølelse og en lidt for selvfølgelig modtagelse af de goder, der kan følge med at være dansk sydslesviger. Modsat havde nationale kredse i Danmark vist en misforstået godgørenhed og givet altfor rigeligt

med penge til skoleophold. Der var skoleforstandere, som havde benyttet sig af de danske pengestrømme under den tyske inflation. Der var forekommet elevfiskeri og profitjageri. Nogle skoleforstandere havde forstået ved mindre fine midler at øse af mange kilder, så de fik overflod på deres skole.¹⁵

Hovedparten af skolerejserne blev betalt af statsmidler. Derfor var det naturligt at stille spørgsmålet: Hvad fik eleverne ud af opholdet i Danmark? Dette spørgsmål blev da også stillet i samtiden. Efterskolelederne og højskoleforstanderne i Danmark blev bedt om at rapportere tilbage til Kjems og give en vurdering af hver enkelt elevs udbytte af undervisningen. I mange tilfælde berettede de om et vellykket forløb. *Heinrich Niemand har vist sig som en meget flink, opmærksom og interesseret elev. Han har gjort god fremgang i den tid han har været her og gør det*

Deltager i Danskundervisning i *Skibelund Efterskole 1924-25*

Navn: *Johannes Pedersen.*

Stilling: _____

Nøjagtig Adresse: *Johannes Pedersen Harrelevmark
Lindergade 41*

Alder: *8. juli 1909.*

Fødested: *Harrelevmark*

Modersmaal: *Plattysk*

Faderens Navn: *Johannes Pedersen*

Fødested: *Slusborg*

Modersmaal: *Dansk*

Moderens Navn: *Nicoline Pedersen f. Hansen*

Føjested: *Gynderød*

Modersmaal: *Dansk*

Bemærkninger: *Han udbyttede sig helt naturligt
og fik sin dansk mundtligt
og skriftligt om end ikke helt
fuldstændig. ortografisk fejlfri. Han har været
udmærket flink og lærlig og
helt godt Udbytte af hele Undervi-
sningen. -*

K. Cour Pedersen

Under den store tilstrømning af elever fra Sydslesvig til danske skoler 1922-25 fandt tilskudsgiverne det nødvendigt at holde øje med den enkelte elevs udvikling. Den tilsynsførende i Sydslesvig, vandrelerer Niels Kjems i Harrelev, sendte skemaer til skolerne, som eleverne skulle udfylde. De skulle bl.a. oplyse om deres modersmål. Skolelederen påførte efterfølgende sin vurdering af elevens udbytte af opholdet og returnerede skemaerne til Sydslesvig. Her er som eksempel gengivet et skema udfyldt 1925 på Skibelund Efterskole. Nederst har forstander la Cour Pedersen påført sine bemærkninger om eleven.

Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

fremdeles, lød det i 1925 fra Anders Vedel på Roskilde Højskole om en tysksproget elev fra Flensborg. Om en tysksproget ung mand fra Flensborg-egnen på Testrup højskole lød det samtidig: *Han var kun lidt kendt med skriftlig dansk. Han har dog i vinterens løb ved flittigt arbejde gjort gode fremskridt, og han har let ved at lære.* Lige så godt udbytte fik den plattysk talende Johannes Petersen fra Harreslevmark, da han besøgte Skibelund Efterskole. Forstander Kr. la Cour Pedersen skrev: *Han udtrykker sig helt naturlig og frit på dansk mundtligt og skriftligt om end ikke helt ortografisk fejlfrit. Han har været udmærket flink og lærelysten og haft godt udbytte af hele undervisningen.* Fra Vestbirk højskole skrev højskoleforstander Kristen Nørgaard om en elev med tysk og frisk modersmål: *Han taler næsten korrekt dansk og gør store fremskridt i det skriftlige.*¹⁶

I disse tilfælde havde skoleopholdet den tilsigtede virkning. Men naturligvis var der også eksempler på dårlig motivering hos eleverne og manglende resultater. Forstander Frede Terkelsen på Danebod Højskole var lidt skuffet i 1925. Efter egen erfaring og nøje drøftelse med de andre lærere på skolen så han sig nødsaget til at fælde en næsten knusende dom over dette års sydslesvigere på skolen. *»Uden energi og interesse (d.v.s. for danskheden)« synes desværre at passe på alle vore sydslesvigere i år. Ingen af dem er kommen herop for at hente våben til kampen syd for grænsen. Tværtimod: de vil allesammen helst blive heroppe – af økonomiske grunde. Man mærker ikke noget til, at danskheden er en hjertesag for nogen af dem. Så meget mere er der naturligvis at gøre for os, men det er svært at kæmpe mod egennyttens. Der må i det mindste være en gnist af overbevisning og offervilje i de sjæle, vi skal kunne gøre os håb om at sætte i brand. I fjor vinter havde vi et par udmærkede sydslesvigere, og vi har også før været heldigere, men i år er det desværre sløjt. Og det skader den danske sag syd for grænsen, at de unge mænd, der kommer dernedefra, ikke er egnede til at indgyde de andre elever respekt for deres overbevisning og kamp. Vi må have de bedste dernedefra!*¹⁷

Frede Terkelsens vurdering er bemærkelsesværdig. En del kritik og skepsis er sikkert aldrig blevet udtrykt på papir. Hjælperne ville ikke spænde ben for det nationale arbejde, eller save den gren over, de sad på. Glansbilledet af skoleopholdenes virkninger fik lov at dominere. Skønhedspletterne blev dog ikke helt fortrængt. I en redegørelse i rektor Bernhard Hansens bog »I fædres spor. Dansk Skoleforening Flensborg 1920–1945« (1945) udtrykte de to kendere Niels Kjems og Gustav Lindstrøm det diplomatisk på denne måde: Hvor der handles, der spildes, – og kom der også en og anden med, som hellere skulle være blevet hjemme, så havde Skoleforeningens grundsyn »hellere een for mange end een for lidt på skole«, så absolut været det rigtige. Og havde en række elever *tilsyneladende ikke forstået ret meget af det egentlige i højskolens arbejde*, så kunne der måske en skønne dag vise sig udslag til bekræftelse af, at *intet ærligt arbejde er spildt.*¹⁸

Alt i alt må man sige, at de første år efter 1920 var præget af overdrevne drømme i nationale kredse i Danmark, og i Sydslesvig af usikkerhed og søgen. De gode muligheder som blev budt fra dansk side i inflationstiden blev udnyttet af mange. Bevillingerne nordfra gjorde det tillokkende at tage et ophold på danske skoler. Skolerejserne til Danmark fik stor betydning i disse år.

Skoleoplevelser i 1930'erne

Fra midten af 1920'erne kom arbejdet med at hjælpe ungdommen fra Sydslesvig på skole i Danmark ind i en mere rolig fase. Økonomi og levevilkår i Sydslesvig blev stabiliseret, og der blev oprettet danske kommune- og privatskoler i Flensborg og spredte steder i resten af Sydslesvig. Der blev gennemført danske sprogkurser, og der kom gang i det danske foreningsliv, i ungdomsforeninger, i K.F.U.M. og K., blandt spejderne o.s.v. Det var med til at give de unge bedre forudsætninger for at få noget ud af et skoleophold i Danmark.

Nu lød de danske skolars positive vurderinger af sydslesvigske elever mere overbevisende: *Der er indmeldt 6 nede fra Dem til sommer, og det er vi glade for – ikke mindst fordi de i de senere år har været blandt vore bedste elever. Vi har mange*

Danebod Højskole ved Fynshav blev oprettet 1920 og fik mange elever fra Sydslesvig. I alt sendte Sønderjydsk Skoleforening 388 elever til skolen i årene 1920–42. Her et lille selskab i højskolens gård i pinsen 1921.

Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

nu til sommer igen og er glade, at også De tør betroe nogle af de unge forposter til os en sommer eller vinter, skrev forstander J. K. Overgaard i 1936 fra Nordborg Slots Efterskole til vandrelærer Kjems' kone Anna.¹⁹

Dette er skrevet midt i 1930'erne, da inflationsårenes turbulens var overstået. Kilderne rummer mange beretninger, som giver indtryk af, at skoleopholdet virkede efter hensigten. Højskole- og efterskolefolkene var med til at præge de unge sydslesvigere. Det gjaldt f.eks. den unge Frederik Mommsen (1901–65) fra Flensborg, da han kom på Ollerup gymnastikhøjskole i 1924. Året 1924 blev skelsættende for mit liv. Jeg vendte uhyre klog hjem fra mit første højskoleophold. ... En afholdt højskoleforstander eller lærer kan for en elev blive en profet. Adskillige elever på de danske højskoler bliver af deres lærere ført frem til en skillevej ... Da jeg vendte hjem fra Ollerup, mente både min mor og jeg, at jeg burde finde mig en ny vej fremefter.²⁰ Mommsen valgte at blive dansk bibliotekar i Flensborg, og han nåede at blive formand for både Sydslesvigsk Vælgerforening og Dansk Skoleforening i Sydslesvig.

»Første Pinsedag på Danebod. Pigerne drage afsted i Skoven med Kaffe og Kage«, står der bag på dette foto, som er dateret 1921. I bageste række står Sydslesvig-pigen Greta Brodersen.

Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Lige så skelsættende blev et højskoleophold for Hans Tønnsen fra Angel (1904–93). Hans historie rummer typiske træk, som genfindes i adskillige andre danske sydslesvigeres biografi. I 1922 lykkedes det ham at få en plads som landbrugsmedhjælper i Tevring i Nordslesvig. Det var attraktivt – i Danmark tjente man gode penge, og det var meget modvilligt den unge mand måtte rejse hjem, da myndighederne inddrog hans arbejdstilladelse i 1923. I Tevring havde han haft en arbejdskammerat fra hjemegnen, som gårdejeren sendte på dansk højskole. Det kunne Tønnsen også godt tænke sig. Da han atter var hjemme i Angel, op søgte han derfor det danske kontor på Slesvighus i Slesvig. Usikkert fremførte han sit ønske om at komme på dansk højskole. Det mente frøkenen på kontoret nok kunne klares.

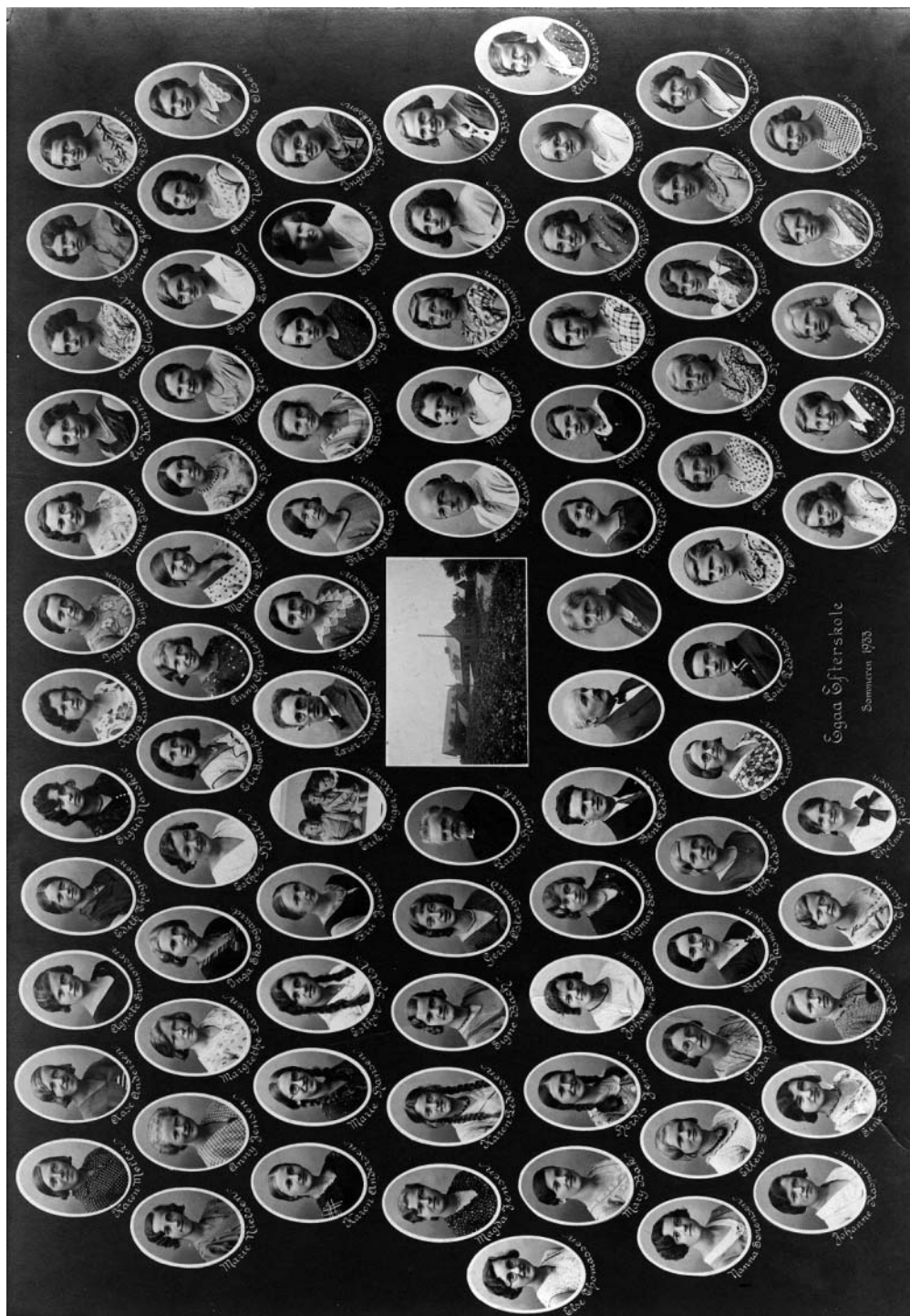
Derefter gik det glat. Tønnsen kom i forbindelse med Niels Kjems, sendte en ansøgning til Dansk Skoleforening om økonomisk hjælp til et dansk højskoleophold, og efter en tid kom der svar: Der var bevilget plads på Bornholms Højskole for vinteren 1924–25. Rejsen skulle han selv betale – men ellers var elevbetalingen 0 kr. *Paa Skolen modtager De Undervisning og Ophold uden yderligere Betaling og Bøghjælp (paa Efterskole 30 Kr. – paa Højskole 40 Kr.). Men [De] maa selv holde Dem med Garderobe og Sengeklæder m.m. Som Kontingent til Skoleforeningen betaler De paa Skoleforeningens Kontor 2,- Kr. hed det lovende i skolebeviset.*²¹

Så rejste Tønnsen af sted. Dansk kunne han ikke meget af, kendskab til Danmark havde han næsten ikke, men takket være hjælpsomme medrejsende lykkedes det at finde vejen til Bornholm. Her blev han rigtig blandet med bornholmerne. Nu gjaldt det om at overvinde sprogbarrieren. *Jeg var lykkelig over at kunne være på skolen. Der var ikke et fag, som ikke havde min interesse. Dansk ville jeg gerne lære hurtigst muligt – ellers fik jeg jo for lidt ud af mange af de andre timer. Og i samtale med lærerne og kammeraterne, i fest og hverdag, på skolen og i byen og på udflugter, gik jeg glip af meget på grund af manglende kendskab til det danske sprog. Kristian Hansen fra Frøslev [en kammerat] og jeg blev snart gode venner; han hjalp mig ofte til rette. Men at gå uden om vanskelighederne kunne heller ikke være det rigtige. Jeg bad ham derfor kun at tale tysk til mig, når jeg absolut ikke kunne forstå ham. For at undgå fristelserne undgik jeg Kristian og prøvede mest at tale med bornholmerne, og det dansk, jeg lærte, var en del bornholmsk-præget.*²²

▷

Eleverne hjembragte minder for livet fra opholdet på de danske efterskoler. Og kneb det senere med et huske de mange kammerater, kunne det medbragte skolefoto hjælpe på hukommelsen. Her ses Margrethe Lassen fra Strukstrup blandt eleverne på Egaa Efterskole i sommeren 1933 (anden række øverst nr. 3 fra venstre).

Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Tønnsen blev på skolen i juleferien, og han blev inviteret ud i private hjem. Snart kunne han så meget dansk, at Fabricius' Danmarkshistorie blev en oplevelse for ham. Nu kom han lettere på talefod med kammeraterne og befolkningen og fik forudsætninger for at forstå verdenen omkring sig. Da afslutningen nærmede sig den 1. april 1925, havde han *fundet sin rod i det danske*. Der fulgte endnu et gratis ophold på højskolen. At lære dansk som en indfødt – det var det store mål. Og det lykkedes. I januar 1927 bestod han optagelsesprøven til Tønder seminarium, i 1930 stod han med sit eksamensbevis for lærere i folkeskolen. Det havde krævet en målrettet skoling i det danske – og den var begyndt på Bornholms Højskole.

Niels Kjems var ikke i tvivl om, at opholdene på danske efterskoler, højskoler og ungdomsskoler havde betydning. Engang omkring 1940 lavede han sig et lille personkartotek,²³ som viste, hvordan skoleophold i Danmark havde givet en række sydslesvigere en solid basis, hvorpå et dansk virke kunne bygges. Et udpluk af biografierne ser sådan ud:

Jens Lund, født Medelby 1906, Rens efterskole 1922, Ryslinge højskole 1925, tilsynsrådsmedlem i Slesvigsk Kreditforening, gårdejer Skovlund
Knud Andresen, født 1905 i Veding, Skibelund efterskole 1923, derefter på landbrugsskole, gårdejer Veding
Christian Jepsen, født 1907 i Valsbøl, Rens efterskole 1922, Ollerup højskole 1926, derefter landbrugsskole, gårdejer Stigelund
Peter Andersen, født 1906 i Aventoft, Rens efterskole 1921, højskole 1925, derefter Ladelund landbrugsskole, skal overtage fødegården
Niels Bøgh Andersen, født 1908 i Aventoft, Rens efterskole 1924, Tønder seminarium 1925, Askov højskole 1933, skoleleder Harreslevmark.

I nogle familier i Sydslesvig blev et højskoleophold nærmest et fast led i børnenes opdragelse og uddannelse. Det gjaldt kroejers- og gårdmandsfamilien Lassen i Jarlund tæt på den dansk-tyske grænse. I hjemmet blev der talt sønderjysk. Først måtte børnene gennem den tyske folkeskole, andet fandtes ikke, men de benyttede sig også af de danske vandrelæreres undervisning. Derefter kom de alle på højskoleophold i Danmark, for pigerne var der også ophold på Gråsten husholdningsskole. Dagmar besøgte Danebod højskole, Helene var på Vallekilde, Christian og Anna var på Uldum. De følte sig godt tilpas – der blev gjort stads ud af sønderjyder og sydslesvigere på de danske skoler.

I 1928 var Anna på Uldum sammen med 144 andre unge. Der var fem fra grænselandet. En dag kom der en rutebil fuld af sydslesvigere på besøg. *I kan tro der bliver gjort stads af sønderjyderne heroppe*, skrev hun hjem til familien i Jarlund. *Der blev pyntet med Danebrog ude i haven. Og da de kom blev Danebrog*

først hejst ude i haven (vi fem sønderjyder). Derefter var der middag og besigtigelse af skolen, eleverne dansede folkedans og sang flerstemmig. Så var der kaffebord.²⁴

Broderen Christian var på Uldum i vinteren 1930–31, betalt af Den sønderjydske Fond med 375 kr. De første breve hjem var fulde af stave- og sprogfejl. *Nu vil jeg prøve at skrive et par danske ord til jer. I må ikke se på felene*, lød det i det første brev. Men den intensive undervisning satte sig hurtigt spor. Timeplanen begyndte daglig kl. 8 og sluttede kl. 21. Dansktimerne fyldte godt med i alt 11 timer ugentlig. I det sidste brev fra marts 1931 bevægede han sig langt mere hjemmevant i sproget. Og han spurgte om lov til at søge plads i omegnen, så han kunne lære dansk landbrug på stedet.²⁵

Christians arbejde med det danske fremgår af hans stile fra højskoletiden. Et eksempel er fristilen »Min hjemegn«:²⁶

Da jeg den 3. November reste til Uldum Højskole saa jeg hvor Landskabet forandrede sig, jo længere jeg kom Nord paa jo mere bakket blev Egnen. Jeg syntes at det var meget smukt. Saa dan ser det ikke ud i min Hjemegn. Mit Hjem ligger i en lille Landsby i Tyskland, som hedder Jarde Lund, den ligger 3 km fra den danske Grænse. Vi har en Eng som ligger lige op til Grænsen. Byen ligger paa en lille Bakke. Der fra har man en meget go Udsicht. Sær man til Vester fra Byen kan man se forskellige Byer, som ligger mære lavt og en Skov som slutter Horiconten. Norre for Byen er Engene, der ser man lige ind i Danmark. Byen som man ser i Danmark hedder Vebæk. Til Øster ser man ogsaa Danmar der slutter Horiconten med Frøleskov. Nærmere ved Byen ligger nogle Ager, derefter kommer der Hede, som i de sidste Aar er bleven beplantet med Naaletræer. Heden med de smaa Naaletræer ser megt smukt ud naar den blomstrer. Efter Heden kommer Mosen, der gaar Grænsen lige igennem. Naar Fønen i Mosen er udsprungen og Morgen Solen lader de første Straale skinne paa dem er det et dejligt Syn. Syd for Byen ligger Agrene, og her er der nogle smaa Bakker. Den største af Bakkerne er bevokset med Krat. Krattet kaldes for Øsderbyer Krat. Da jeg nu er vand til en Friudsicht føler jeg mig i bakkede og begroede Egne mere indklemte. Der for synes jeg at Hjemegnen dog er den smukkeste.

Den økonomiske støtte fra offentlig og privat side var betydelig. Et højskoleophold omkring 1930 kostede 70–75 kr. pr. måned plus et mindre beløb til lys og centralvarme. Bogudgifter udgjorde på efterskoler typisk 30 kr., på højskoler 40 kr. Alt dette blev normalt ydet eleverne kvit og frit, sågar rejseudgifter blev betalt, når det var muligt. Kun sengetøj skulle eleverne normalt have med selv. For mange var det et problem. Men der var hjælp at hente. I 1934 bevilgede Den sønderjydske Fond penge, så Den slesvigske Kvindeforening kunne indkøbe 10 »højskolesenge«, dvs. sengeudstyr: dyner, puder og

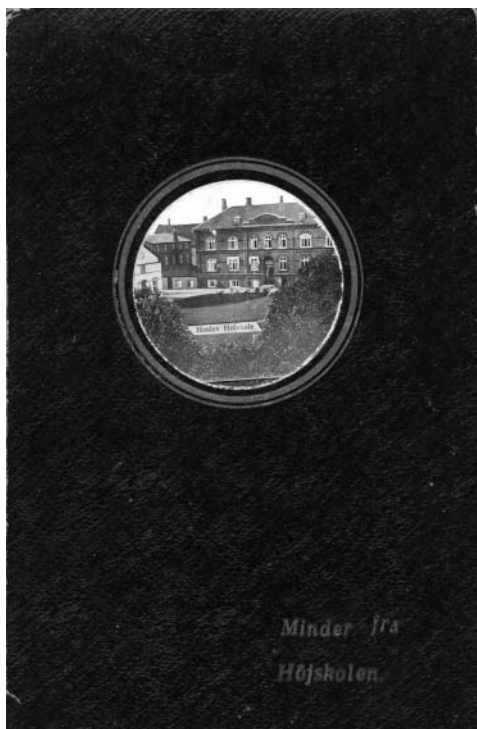
lagner med tilhørende sengevask, håndklæder og sengetæppe. Sengene fik hjemsted på udvalgte efter- og højskoler (Stevns, Danebod, Rønshoved, Skibelund, Snoghøj og Rødding), hvor de skulle bruges af elever fra Sydslesvig, eller sendes til andre skoler, hvor der var sydslesvigere, som manglede sengetøj. I de følgende år blev sengene flittigt sendt fra skole til skole.²⁷

Elevforeninger og skolenetværk

Mange kræfter var samlet om at gøre de danske efterskoler og højskoler til faste inspirationssteder for ungdommen fra Sydslesvig. Alle forhindringer, som kunne lægge sig i vejen for et skoleophold, blev så vidt muligt fjernet. Ofte kom et ungt menneske mere end én gang på skole, først på efterskole, og derefter en eller flere gange på højskole. Efter skoleopholdet kunne eleven holde inspirationen ved lige ved at indmelde sig i *Elevforeningen for Sydslesvig*. Foreningen blev oprettet i 1922. Formålet var *at vedligeholde forbindelsen mellem forhenværende elever fra Sydslesvig på danske høj-, efter-, landbrugs-, husholdnings- og andre fagskoler*. Gennem 1920'erne og 1930'erne samlede foreningen medlemmerne til årlige generalforsamlinger og udflugter. Der blev aflagt besøg på højskoler rundt i landet, og næsten hvert år var der en tur til København. I 1930 gik turen tre dage i bil gennem Østjylland med overnatning på Snoghøj Gymnastikhøjskole og Uldum Højskole og hjemtur over Askov, Skibelund og Rødding.²⁸ Christian Lassen fra Jarlund var med og beskrev turen i en fristil,²⁹ da han den følgende vinter 1930–31 var på vinterholdet på Uldum Højskole:

En Udflugt jeg havde haft

At gøre en Udflugt er noget kønt, som jeg tror alle synes godt om, for man for meget kønt at se. Nu vil jeg fortælle lit om en tre Dages Udflugt til Danmark, som nogle unge og jeg gjorde i Juli Maaned. Vi havde en Bil fra Flensborg, som kørte os. Klokken 9 kørte vi fra Flensborg til Grænsen ved Padborg, der motte vi stige ud for at faa Passet efterset. Saa kørte vi til Hareslev [Haderslev], der var vi inde ad se Museummet. Der var en Samling af gamle Sager, Huse, Plove, Vogne og en Mølle. Derfra kørte vi til Snoghøj, der blev vi om Natten. Den neste Morgen var vi ude at køre en Tur i en Motorbaad; da vi var ude paa Vandet begyndte det at regne, men det blev dog snart tørvejr igen. Derefter kørte vi med Bilen til Uldum Højskole. Vi kørte gennem Vejle Dal, den var meget smuk. Paa Uldum Højskole blev vi om Natten. Næste Dag sang de unge Piger nogle Sange for os ude ved Flaget. Da vi kørte afstedt, stod de unge

På højskolerne kunne eleverne erhverve små stambøger med plads til hilsener fra kammeraterne. De indeholdt også fotos fra skolen. De små bøger var senere med til at fastholde skoleminderne. Bogen fra Haslev Højskole 1929 er hjembragt af Gertrud Schæfer fra Flensborg (gift Hasselmann), bogen fra Vællekilde 1933 har tilhørt Helene Lassen fra Jarlund.

Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Piger i en lang Række ved Vejen, og der blev vinket med Flaget. Da vi kom til Askov var vi henne for at se Askov Højskole og Askovs Kirke for Eleverne. Derfra kørte vi saa igennem forskellige kønne Byer og hjem til vort Land igen.

Fra 1927 blev der indført en institution kaldet 8 dage på højskole. Her fik danske tillidsmænd i Sydslesvig mulighed for et ophold på en dansk højskole. De kortvarige ophold skulle være en dansk vitaminindsprøjtning til sydslesvignerne daglige arbejde derhjemme.

Kontakterne gik også den anden vej – fra skolerne i Danmark og sydpå til grænselandet. I 1933 indledtes en række af årlige møder i Sydslesvig mellem ledende danske højskolefolk og danske sydslesvigere. Sydslesvigerne håbede på, at møderne kunne bidrage til, at Sydslesvig-problematikken blev sat mere i centrum i det daglige skolearbejde på højskolerne. Danske højskoler aflagde besøg hos de danske »forposter« syd for grænsen og opsøgte bl.a. de historisk-

Fra 1933 kom danske højskolefolk årligt på besøg i Sydslesvig for at holde sig orienteret om mindretallets forhold. Her er deltagerne i et højskolebesøg fotograferet på byvandring i Slesvig 1937. Fra husene vajer statens officielle symbol: Hagekorsfanen.

Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

nationale mindesteder og mødte danske dér. De samlede informationer om stillingen i grænselandet og lyttede til foredrag om mindretallets vilkår. Det gav dem materiale, så de hver på deres skole bedre kunne oplyse eleverne om virkeligheden ved grænsen. Højskoleforstander Christensen Maarssø fra Ask folkehøjskole udtrykte tankegangen på denne måde ved mødet i 1934: *Når Danmark kommer sydslesvigerne i møde med hjerte og forståelse, så kommer danskheden frem. Sydslesvigerne siger til os derhjemme: Giv os dit hjerte! Lev med i det vi arbejder for! Før dansk ungdom ind i arbejdet på den hjertelige måde!*

Skolekontakterne blev fast indarbejdet i mellemkrigsårene. Sydslesvigere besøgte danske efterskoler og højskoler, der var kontakter mellem ledende danske højskolemænd og Sydslesvig, og tillidsmænd fra det danske organisations- og foreningsliv i Sydslesvig kom på kortvarige ophold på danske højskoler. Statsstøtten ydet via Sønderjyds Skoleforening og dertil supplerende bevillinger fra Den sønderjyske Fond og andre kilder skabte de nødvendige forudsætninger for at dette kunne gennemføres.

Krigsårene 1939–45 blev vanskelige. De værnepligtige unge blev bundet af krigen, og skolerejserne blev stærk hæmmet. Det blev svært at opnå tilladelse

til at rejse nordpå. Elever til højskoler blev sjældenheder, noget bedre så det ud for de yngste årgange og deres besøg på efterskolerne. Til sidst var det kun muligt for enkelte unge piger at komme af sted, og især til efterskoler i Nord-slesvig. Efterskolerne i Vojens, Rens, Hoptrup og Nordborg tegnede sig for næsten hele kontingentet. I de tyve år 1919–39 var 1.868 sydslesvigere på skoleophold i Danmark, i krigsårene 1939–45 blev det kun til i alt 139. I 1944–45 var det samlede antal skolebesøg kun 12, og heraf var de 11 på efterskole.³⁰

Efter 1945: tusinder på danske skoler

Så meget mere imponerende var den pludselige tilstrømning efter kapitulationen i 1945. Ud over hele Sydslesvig rettede forældre henvendelse til danske funktionærer eller organisationer og bad om, at der blev oprettet en dansk skole i deres by. Langt de færreste havde selv erfaringer fra dansk skolegang, nogle havde måske hørt til de udvalgte, der i mellemkrigsårene havde fået et efter- eller højskoleophold i Danmark. Men i almindelighed var kendskabet til dansk såre ringe – og dog var der meget, som motiverede ønskerne om en dansk skole. Midt i det tyske sammenbrud var mange blevet opmærksom på landsdelens ellers længst glemte danske historie og måske på deres egne familieband nordpå. Det Tredje Rige var endt i elendighed og nød. Tilmed blev landet oversvømmet af flygtninge østfra, og kampen om de i forvejen knappe ressourcer blev ubarmhertig hård. Lærerne i de tyske folkeskoler blev i hobe-tal sat fra jobbet – flygtningelærere overtog katedrene – og der var mangel på alt. I en sådan nød var der grobund for et radikalt brud med fortiden. En ny verden vendt mod nord skulle opbygges, mente mange, og her var der brug for at tilegne sig danske værdier helt og fuldt. Børnene måtte have en anden og bedre skolegang end den, som blev budt af den tyske folkeskole betjent af flygtningelærere. På langt sigt kunne målet nås, når der blev oprettet danske skoler i selve Sydslesvig. Her og nu var der brug for, at de lidt ældre kom på skoleophold i Danmark nord for grænsen.

De mange ønsker om oprettelse af danske skoler og om at komme på skoleophold i Danmark væltede ind over funktionærerne i de danske organisationer og over politikere og organisationsfolk i det danske bagland nord for grænsen.

Ønskerne blev modtaget med lydhørhed og økonomisk offervilje. Næsten ufattelig hurtigt blev der skabt et skoletilbud for både børn og unge. I 1945

fandtes der i alt 9 danske skoler med 456 børn i Sydslesvig – året efter 36 skoler med 5.185 børn. I 1950 var man nået 80 skoler med 13.239 elever. Skolerne var grundstene i drømmen om et nyt og dansk Sydslesvig – her skulle befolkningen opdrages, så den kunne føre landsdelen tilbage til Danmark.

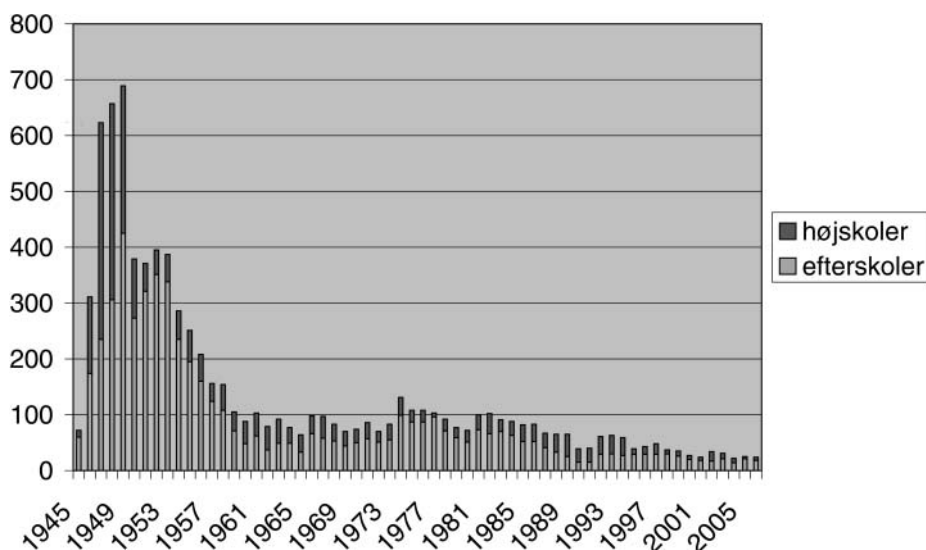
Hvis børnene for alvor skulle tilegne sig det danske, i sprog, sind og sjæl, måtte der dog mere til. Skolegang i Sydslesvig måtte suppleres af skoleophold i det rigtige Danmark. Det gjaldt i særlig grad for de mange unge, som havde afsluttet deres skolegang i tysk skole og nu efter kapitulationen tog kontakt til den danske side. De mange aftenkurser i Sydslesvig var ikke nok – de unge måtte en tur på dansk efterskole, på dansk højskole, på dansk fagskole, eller de måtte have en egentlig faglig uddannelse i Danmark. Det var nødvendigt, hvis de for alvor skulle omstille sig til en ny dansk fremtid.

Det strømmede ind med ønsker om skoleophold i Danmark. Ønskerne blev indgivet til danske tillidsmænd eller vandrelærere eller lærerne ved de danske skoler. En nøgleposition indtog nu som før vandrelærer Niels Kjems. Fra ham og hans hjælpere gik ansøgningerne til Dansk Skoleforening i Flensborg, hvor de blev vurderet. Herfra gik de videre til Sønderjydsk Skoleforening i Nord-slesvig, hvor den endelige afgørelse blev truffet og en eventuel bevilling givet.

I Sønderjydsk Skoleforening tog selvste formanden, den indflydelsesrige landstingsmand Hans Jepsen Christensen, sig af afgørelserne. Han har selv i 1955 i et brev beskrevet proceduren:³¹ *Alle ansøgningsskemaer både til by og på land dernede fra indsendes til Dansk Skoleforenings kontor i Flensborg i udfyldt stand som regel påtegnet både af den lokale tillidsmand, og hvis der er en dansk skole i nærheden tillige af denne skoles leder. I disse skemaer er som regel anført, hvilken skole de enkelte elever ønsker at komme på. Når tiden til bevillingsmødet nærmer sig, sammenkalder Dansk Skoleforening i Flensborg tillidsmændene i byerne og i større områder i landdistrikterne for at gennemgå de indkomne ansøgninger, så ledelsen kan møde til møde med Sønderjydsk Skoleforenings bestyrelse, hvor vi i fællesskab bevilger understøttelserne og godkender anbringelserne af eleverne på de forskellige skoler, som regel på de skoler, der på forhånd er stillet forslag om i ansøgningerne ...*

Ansøgningerne lå i store bunker i de første år efter krigen. Den 18. februar 1946 mødtes Dansk Skoleforenings bestyrelse i Flensborg med sine tillidsmænd til arbejds møde for at gennemgå ansøgningerne. I 1944–45 havde der kun været i alt 13 elever i Danmark. Nu forelå henved 120 ansøgninger alene til efterskoler. Fortegnelsen over mulige højskoleelever omfattede over 30 navne, og der var omkring 60 til husholdningsskoler. Ca. 20 havde meldt sig med ønske om ophold på fagskole.³²

Den 10. september 1946 forelå 458 ansøgninger om skoleophold. Heraf blev kun 193 bevilget. I februar 1947 forelå 603 ansøgninger. Heraf indstillede Dansk Skoleforening 402 til et skoleophold, og 397 blev godkendt. I februar

Elever fra Sydslesvig på efterskoler og højskoler i Danmark 1945–2006

Fra 1945 til 1949–50 kom stadig flere fra Sydslesvig på efterskole eller højskole i Danmark.

Derefter blev tallene mindre – for alvor fra sidst i 1980'erne. Talrækkerne bag figuren er gengivet som bilag 2 side 64.

1948 forelå så mange som 1.028 ansøgninger. Af disse ansøgninger indstillede Dansk Skoleforening 613 til imødekomme. Heraf fik 522 bevilget støtte til skoleophold i Danmark på det efterfølgende møde i Sønderjydsk Skoleforening. Tallene blev ved at stige indtil 1949–50, da 786 personer kom på skole i Danmark. Heraf kom 425 på efterskole, 264 på højskole, 77 på husholdningsskole, 16 på landbrugsskole, mens 4 modtog støtte til anden faglig uddannelse.³³

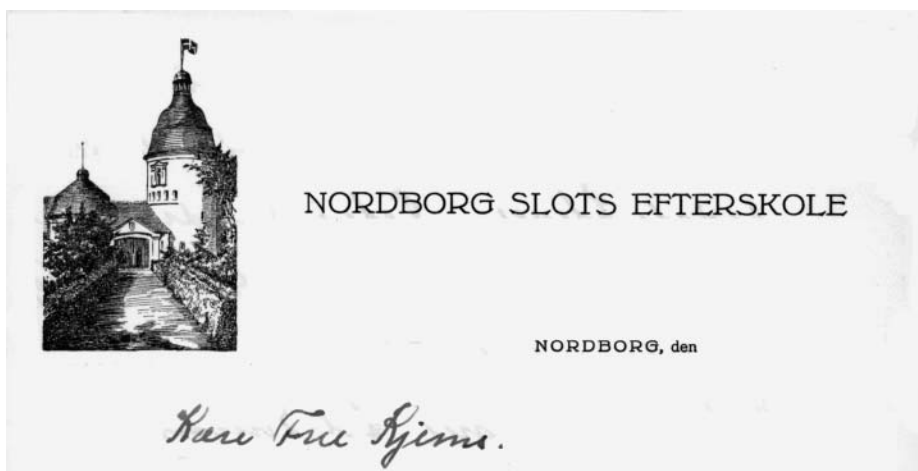
Det var så sandelig ikke nogen let opgave, Niels Kjems og hans folk i Sydslesvig og Sønderjydsk Skoleforening og foreningens formand Hans Jepsen Christensen i Nordslesvig blev stillet overfor. Jepsen Christensen var ikke blot formand for Sønderjydsk Skoleforening. Han var formand for Statens udvalg for støtten til Sydslesvig og tillige landstingsmand. Hans Jepsen Christensen vurderede personligt hver enkelt ansøgning.

Både i Sydslesvig i Dansk Skoleforening og i Nordslesvig i Sønderjydsk Skoleforening var man nødt til at stille kritiske spørgsmål til de ansøgninger, som strømmede ind. Problematikken fra kriseårene i Tyskland 1923–24 efter den foregående krig gentog sig: Var ønskerne virkelig udtryk for en vilje til at søge den danske vej? Var skoleønskerne nationalt betingede – eller lå der blot privat karrieretænkning bag ansøgningerne? Tillidsmænd og beslutnings-

tagere blev stillet over for svære valg. Den ømtålelige problematik blev der ikke langt skjul på i datidens beretninger. *Ser man på de enkelte navne møder man en del steder og mennesker, som hidtil ikke har haft direkte eller større tilknytning til det danske kulturelle arbejde*, lød det i Flensborg Avis den 19. februar 1946 i omtalen af det netop afholdte møde, hvor skoleansøgningerne blev vurderet. Beslutningstagerne bed dog også mærke i, at *en betydelig part af ansøgerne stammer fra egne, hvorfra der tillige er fremsat ønsker om danske skoler*.³⁴

Det var en forudsætning for et tilfredsstillende udbytte af et ophold på en skole i Danmark, at eleven forstod dansk. Netop kendskab til dansk var achilleshælen – i den første tid efter krigen viste det sig, at manglende kendskab til dansk hindrede en del af de elever, som blev sendt på dansk efterskole, i at følge med de andre elever. Alle ansøgninger måtte gennemgås kritisk på dette punkt. Princippet blev, at kravene forud for efterskoleophold blev stillet lavt. Der blev blot krævet, at ansøgeren havde lært noget dansk. Til de unge som ville på højskole blev der stillet større krav. De måtte kunne dansk, før de kom på skole i Danmark.

For at hjælpe de svage inden opholdet i Danmark blev der oprettet en særlig forberedelses-sprogskole i forsamlingshuset Kirkevang i Ladelund i Sydslesvig. Fra 1. september 1947 kunne hold af indtil 20 unge kvinder her få undervisning i dansk sprog, historie og Danmarks geografi og erhvervsliv for på den

De mange elevbesøg fra Sydslesvig på efterskoler og højskoler i Danmark var anledning til talrige breve mellem skoleledere i Danmark og mindretallets funktionærer i Sydslesvig. Her er som eksempel vist et brevhoved på et brev ca. 1936 til vandelærer Kjems' kone Anna fra forstander J. K. Overgaard, Nordborg Slots Efterskole,.

Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

måde at ruste dem til et kommende ophold på danske ungdomsskoler. Skolens ledere var vandrelerer Gustav Lindstrøm og han kone Anna.

En hovedvej til det danske

Som regel indebar bevillingen fuld friplads på skolerne. Det forudsatte stærkt øgede statstilskud. For sommeren 1946 blev bevilget efterskoleophold til 110 elever, højskoleophold til 36, og ophold på husholdningsskoler og fagskoler til 41, i alt til 187, til en samlet udgift af 98.835 kr. Opgørelsen for 1946–47 registrerede i alt 404 elever i Danmark. Udgiften var 230.594 kr. og hermed langt over det samlede beløb, der året forud var brugt til hele skolearbejdet syd for grænsen. Året efter anvendtes 440.849 kr., dvs. næsten det dobbelte og mere end 1/3 af Sønderjyds Skoleforenings samlede bevilling fra statens kulturudvalg til skolearbejdet. I 1949–50 kostede det 622.000 kr. at sende 786 sydslesvigere på efter- og højskole, hvortil kom ca. 60 seminarister.³⁵

Det var i sig selv forbløffende tal, og skoledirektør Bernhard Hansen i Flensborg var da heller ikke blind for, at udvælgelsen og bevillingen af et skoleophold indebar et betydeligt ansvar. Da han holdt sin årsberetning den 3. maj 1947, glædede han sig over, at Skoleforeningen nu efter kapitulationen havde kunnet sende i alt 500 unge sydslesvigske mænd og kvinder af sted til danske ungdomsskoler, og at der for den kommende sommer var yderligere 400 på vej. Han forsvarede de overraskende tal. Ansøgerne var kommet af sig selv, anførte han, end ikke en annonce i Flensborg Avis havde lokket dem. *Vi tror på disse unge som helhed*, fortsatte han. *Det er det af Hitlerismen mest voldførte slægtled, der i en lige så naturlig som glædelig reaktion vender sig mod hjemstavnens fortid; men vi ved også, at der kan være uheldige undtagelser i saa stor en skare, og at det er et tungt ansvar for vore tillidsmænd og os med dem at få disse sigtet fra, inden formidlingen finder sted. Som helhed tror jeg, at det er en ungdomsflok, der vidste hvad det drejede sig om, og som forstod, at det forpligter en sydslesviger at rejse til Danmark. Dommen over ham er jo i mange tilfælde dommen over landsdelen.* Ønsket skulle komme fra de unge selv, fremhævede Bernhard Hansen, og han fastholdt, at kun få forkerte var sluppet igennem udvælgelsesproceduren og uværdigt var havnet på en skole i DK. Der var håb om, at der ville komme en dag, da de nye højskolekuld bliver det solide rendegarn på folkelivets væv, udtalte han ved årsmødet i 1949.

Skoledirektøren var ikke i tvivl om meningen med disse rejser: *Vi ved, hvad vi sender dem til. Danske høj- og fagskoler har noget at give disse unge. Værdier, der*

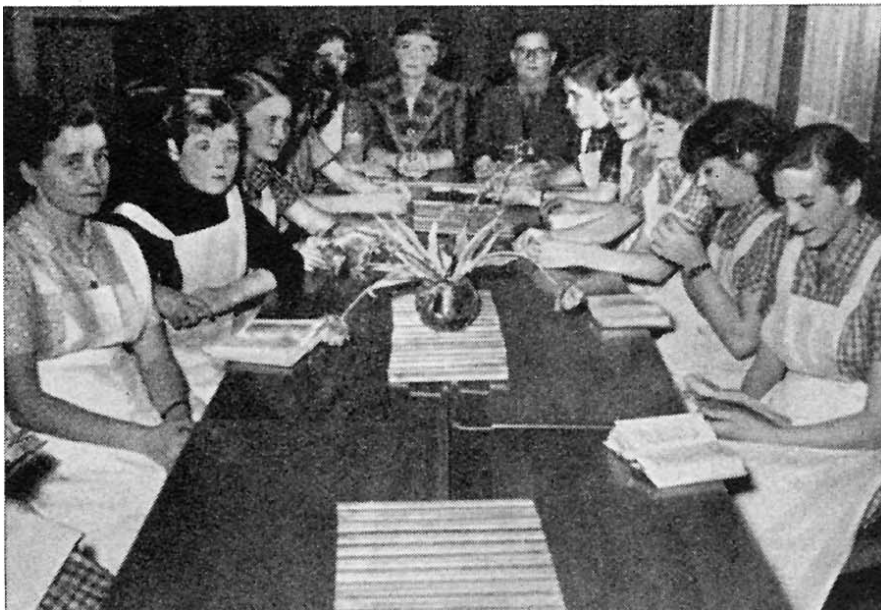
rager op over dagen og vejen. Derfor tror vi også, at hvis vi blot får de unge af sted, så vil de, når de er hjemme igen, på mange måder blive saltet i vort arbejde.³⁶

Ud fra denne grundholdning blev besøg på skoler i Danmark prioriteret højt. Skoleopholdene skulle bidrage til at udvide den danske ballast, som dansk skolegang i Sydslesvig kunne give børnene. For de lidt ældre, som ikke havde fået dansk skolegang i selve landsdelen, skulle et skoleophold i Danmark give den fortrolighed med det danske, de manglede – så de kunne vende hjem og dér blive saltet i vort arbejde.

Skolerejserne var en hovedvej til det danske. Skoleforeningen lagde vægt på at præsentere disse skolebesøg i Danmark som en lige så vigtig sag som arbejdet i skolerne i Sydslesvig. Ved årsmødet den 5. maj 1949 viste årsstatistikken 722 skolebesøg i Danmark. Der var indbudt en taler, som ud fra sine egne erfaringer skulle overbevise deltagerne om betydningen af et skoleophold i Danmark. Det var landmand Hans Detlef Andresen fra Agtrup, der fortalte om sine oplevelser som ung på Nordborg Slots Efterskole og Rødding Højskole. *Han tolkede sin dybe tak for denne ungdomsoplevelse. Han havde lært at trænge ind i sit modersmål, som han ... nu fordybede sig i. Forstander Overgaard [på Nordborg Slots Efterskole] betegnede han som et idealt menneske, der ved sine skildringer fra land og folk, sin omtale af Sønderjyllands bedste mænd og meget andet havde lært ungdommen at elske hjemstavn og folk. ... På Rødding Højskole var tilværelsen noget andet. Her var man frit stillet og måtte selv se at komme med. Vi stod i en ungdom, der havde en mening.*³⁷

I presseomtaler af Skoleforeningens arbejde stod skoleopholdene i Danmark sideordnet arbejdet i skolerne i Sydslesvig. *Skolernes tal er i sig selv ikke et færdigt udtryk for den oplæring i dansk kultur, Sydslesvig møder i dag. De to store årlige forsendelser af elever til ungdomsskoler i Danmark hører med i denne statistik,* skrev skoledirektøren i 1954.³⁸ »Hidtil 14.555 elever udskrevet fra danske skoler – 7.863 ophold på dansk ungdomsskole«, lød det som overskrift over Flensborg Avis' referat fra Dansk Skoleforenings årsmøde 1955 i Sønder Brarup skole.

Da tilgangen af børn fra 1948 igen drejede i retning af de tyske skoler, og de danske skolers elevtal stagnerede og begyndte at falde, blev der sat en massiv kampagne ind for at fastholde tilslutningen til de danske skoler. I et tysksproget opråb henvendte Skoleforeningen sig *an die Eltern der 14.000 Kinder in den 69 dänischen Schulen Südschleswigs*. Det blev fremhævet, at det danske skoletilbud også gav mulighed for at komme på skoleophold i Danmark: *Von den dänischen Schulen in Südschleswig werden jedes Jahr viele Hundert Jugendliche auf Jugendschulen (Fortbildungs- und Hochschulen) sowie Fachschulen (Sport, Haushaltung, Landwirtschaft, Handwerk, Seefahrt und Handel) in Dänemark geschickt. Ca. 80 junge Südschleswiger studieren heute an dänischen Lehrerseminaren, und ca. 25 studieren an dänischen Universitäten,* hed det i den tysksprogede hvervepjece til forældrene.³⁹

Ladelund Ungdomsskole, oprettet 1947 i det gamle forsamlingshus »Kirkevang« i Ladelund. Skolepigerne er samlet om sang og håndarbejde, med forstanderparret Anna og Gustav Lindstrøm for bordenden.

Kilde: Postkort i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Skoledirektør Bernhard Hansen yndede at smykke sine taler med lån fra klassiske forfattere og nordiske sagaer. Et af citaterne hentede han i eddadigtet Havámál: *Har du en god ven, da besøg ham ofte, at der ikke skal gro græs på vejen imellem jer.* Det brugte han gerne til i sine beretninger at fremhæve betydningen af skolerejserne nordpå. I årsberetningen den 5. maj 1956 nævnte han, at i alt 9.413 sydslesvigere gennem årene havde været elever på ungdoms- og højskoler i kongeriget. I det forløbne år var antallet 456. Men *det er for lidt, mente skoledirektøren. Det tal burde fordobles. Det er disse skoler, der skal forme vore unges livssyn. Dansk sprog og danske skolekundskaber er danske sydslesvigeres ranke rygge; men et dansk livssyn er deres personlighed og karakter. Og det er det, højskolerne skal formidle. At dette kan nås ad anden vej end om ad disse skoler, er klart. Men en af hovedvejene er de, måske nr. 1, og hvorfor så ikke bruge dem?*⁴⁰

Efterskoleelever fortæller

Der kom mange sydslesvigere på ungdomsskoler, efterskoler og højskoler, i Danmark. I den allerførste tid efter krigen levede mange i drømmen om at *bringe Sydslesvig til Danmark*. Det krævede en massiv skoling af sydslesvigerne. Hvis de for alvor skulle forberedes på den kommende tilværelse i et dansk samfund, var det ikke nok at lære dansk i hjemstavnen. Det endelige finish som danske skulle de have ved et skoleophold nord for grænsen. Derfor de mange skolerejser i de første år efter krigen.

Det samme gjaldt, da det stod klart, at Sydslesvig ikke kom til Danmark. I stedet blev målet da at *bringe Danmark til Sydslesvig*. Det krævede, at der blev opbygget en så dansk tilværelse som muligt i et tysk Sydslesvig. Heller ikke her kunne skoleopholdene i Danmark undværes. De var nødvendige for at give den fortrolighed med det danske, som ikke kunne erhverves syd for grænsen.

Skolebesøgene nordpå vedblev derfor at være et omdrejningspunkt i det danske kulturarbejde. Deres betydning for den enkelte og for det samfund i Sydslesvig, som de unge vendte tilbage til, fremgår klart af optegnelser og erindringer fra sydslesvigere, som var unge i det første årti efter 1945.

I årsskrifter fra de danske efterskoler er gengivet vurderinger fra elever efter skoleophold i Danmark. I Vojens Ungdomsskoles jubilæumsskrift fra 1964 er f.eks. gengivet følgende beretning fra Kæte Petersen fra Sdr. Brarup efter et tre måneders ophold på skolen i 1947.⁴¹ Hun bringer hele den blåstemplede tolkning og ideologi omkring skolerejserne i de første efterkrigsår på papir: *I vor ungdomsforening Sdr. Brarup hørte jeg meget om ungdomsskoler i Danmark. Det*

var meget interessant, og jeg besluttede, at jeg ville på en sådan skole og lære mere om Danmark og se, hvordan det er på en ungdomsskole. Vor danske lærer fortalte meget om Danmark og Danmarks historie. De piger og drenge fra Sydslesvig, der har været på en efterskole eller højskole i Danmark, har fortalt om, hvor meget de har lært, og det blev for mig meget spændende. Når man spurgte om, hvilken skole, der var den bedste, så sagde de: »Det er lige meget, hvorhen du kommer, de er alle gode.«

Nu fik jeg den store lykke at komme til Vojens Ungdomsskole. Den første dag var det meget mærkeligt på skolen. Jeg troede, at det var meget strengt for os, og at jeg aldrig kunne lære at forstå det danske sprog. Men i dag er jeg glad. Nu kan jeg forstå dansk, og jeg håber, at jeg nu også engang lærer at udtale det helt rigtigt.

Sommeren 1947 glemmer jeg aldrig. Det var min største oplevelse i min ungdom. Min moder har også været i Danmark, og hun opfrisker ofte sine oplevelser. Jeg synes jo også, at Danmark er et smukt land. Overalt i de fleste danske hjem er der så rent, og overalt, hvor man kommer, er der en stor gæstfrihed. Her er man god mod os sydslesvigere.

Jeg synes, jeg har lært meget her på ungdomsskolen. ... Alle vi sydslesvigere har snart lært at forstå det danske sprog, og tak herfor skylder vi lærerne. De har lært os meget på kort tid. ... Vort ophold i Danmark er gået alt for rask. Men når vi kommer hjem, skal vi fortsætte vort arbejde. Alt det, vi har lært skal vi overdrage til andre, og vi skal vedligeholde det danske sprog.

I Rens Efterskoles årsskrift fra 1948 giver en pige fra Husum-egnen udtryk for sit indtryk af et 5-måneders ophold i Rens:⁴² Da vi første gang kom til Danmark, var vi allesammen overfyldte med spænding. Vi vidste jo ikke, hvad der ventede os i det land, som indtil da geografisk var et fremmed land for os. Men vi blev modtagne med en sådan hjertevarme, som man kun finder i Danmark. Vi var kommet for at lære landet og sproget at kende, men skolen i Danmark har givet os meget, meget mere. Gennem sang, historie, ja gennem alle foredrag – og først og fremmest samværet med unge danske piger – blev vi kendt med hele den danske åndsverden. Vi hørte om Grundtvig og de mange andre store danske mænd og kvinder og lærte at forstå, hvad deres indsats betyder for det danske folks kulturudvikling ... det der først og fremmest gør livet værdifuldt, det lærte vi ikke i de syv år i den tyske skole, men derimod i det halve år på den danske efterskole og senere i de tre måneder på den danske folkehøjskole.

Danmarksbreve fra Ladelund-piger

Fra 1947 fik en del unge piger fra Sydslesvig som nævnt et ophold på den nyindrettede ungdomsskole i Kirkevang i Ladelund, inden de kom på skole i

Danmark. Allerede det følgende år blev 10 piger sendt videre til Rødding Højskole. De kvitterede ved at sende breve til forstander Lindstrøm derhjemme om deres erfaringer.⁴³ De følte opholdet som en virkelig »dansk indsprøjtning«.

Den 30. maj 1948 lød det sådan fra Hedvig på Rødding Højskole: *I dag er det Søndag, og derfor vil jeg nytte Tiden ud, til at fortælle Dem lidt om Danmark. Ak, det er saa dejligt at være her. Vi har slet ingen Længsel efter Hjemme. Vi har det saa godt her, det bliver ikke kedeligt. Dagen er saa afvekslende. Hver Dag har vi Fordragstimer. Vi er glade ved, at vi kan følge med. Der er kun enkelte Ord, som vi ikke forstaar. Vi ti sydslesvigske Piger har hver Morgen en Dansktime alene. Saa haaber vi jo, at vi snart faar en større Ordskat. Ellers kan vi nok klare os. Pigerne er allesammen saa venlige mod os, især [forstanderparret] Herr og Fru Lund.*

Det var den 25. Maj, da fik to Piger fra Argentina, en hollandsk Pige og vi ti Sydslesviger Lov at køre til Ribe til 1000 Aars Festen. Vi var saa glad ved, at vi fik Lejlighed til at se Kongen. Til vor store Forundring maatte vi af Pigerne laane en

Sydslesvigske piger i køkkenskole på Ladelund Ungdomsskole i 1953. For bordenden Anna Lindstrøm. Skolen var en sprogskole, hvor unge kvinder fra Sydslesvig fik et 2–3 måneders ophold for at lære dansk sprog, historie og Danmarks geografi og erhvervsliv, som forberedelse til et senere ophold på ungdomsskole i Danmark. Programmet omfattede også sang, gymnastik, håndgerning og husflid.

Kilde: Postkort i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Cykle. Om Morgenens Klokken syv kørte vi fornøjet løs. Det var en dejlig Tur. Til alle Sider saa vi saa friske, grønne Marker, smukke Huse og velplejede Haver. Da vi kom i Nærheden af Ribes Banegaard, saa vi allerede mange Mennesker, som stod ved begge Sider af Gaden helt op til Domkirken. Til vor store Glæde kørte Toget ind. Højt paa Taarspidsen saa vi Kongen, Dronning Ingrid og Dronning Alexandrine. Til Modtagelse overgav to smaa Piger dem kønne Blomster. Med et venlig Smil til alle Sider kørte de til Domkirken. Om Morgenens kunde kun indbudte komme til Gudstjeneste, derfor gik vi omkring i Byen. Vi undrede os, at Gaderne var saa smalle og de fleste Huse saa gamle.

Om Eftermiddag var vi i den smukke Domkirke og hørte en norsk, svensk og finsk Præst tale. Den norske Præst kunde vi godt forstaa. Nu var vi saa spændte paa, hvordan det skulde blive om Aftenen, fordi Københavns Drengkor skulde komme. Nej, man kan slet ikke med Ord udtrykke, hvor skøn det var. Jeg tror aldrig vil vi glemme den Dag. Det var virkelig en stor Oplevelse for os.

Ladelund-pigerne sendte mange breve fra Rødning til deres gamle lærer i 1948. Mathilde berettede, at hun efter tre uger på højskolen følte sig helt hjemme. Tiden gik hurtigt, og hun og de 10 andre sydslesvigpiger havde rigtig levet sig ind i højskolelivet. Lærerne og pigerne var allesammen så venlige mod dem. Hun udtrykte sin glæde over at have lært så meget dansk hos Lindstrøm – *det er for os en stor fordel.*

Andre var på Snoghøj Gymnastikhøjskole. Den 4. juni 1948 skrev Anni begejstret til familien Lindstrøm om de tre første uger på skolen. *I kan tro det er dejligt her, og jeg er meget glad for at være her. Vi er jo ogsaa en stor Flok. I det hele er vi 190 Elever, derfra er der 15 Sydslesvigere, 11 Nordmand, 2 Englænder, en fra Argentina og Palæstina, dog er resten fra Danmark. Det er ja en hel blanding, men trods de er fra alle Egne er der en god Kammeratskab mellem hverandre. Hvor det mest kommer an paa her, er vel Gymnastikken, men det er jo ogsaa en Gymnastikhøjskole, dog har vi kun en Time rigtig Gymnastik, saa har vi Fællesundervisning og Teori.*

Hver dag var der danskundervisning, og Sydslesvigerne har en dansk Time ekstra, de fleste er ja ikke gaaet i dansk Skole, saa det er ja maaske godt nok, for af retskrivelsen kan man dog ikke faa for meget af. Vi har baade Gymnastik og Haandarbejdshistorie, Folkedans, Corsang, Legemslære, Oplæsning og Foredrag.

Lidt fornøjelse uden for skolen blev det også til. *I Gaaraften var vi alle sammen i Biografen i Fredericia, det var et meget godt Stykke, der blev spillet »De bedste Aar«.* Billetterne fik vi Sydslesviger skænket, de gav allesammen 25 Øre, saa var de samlet, de er ja ogsaa mange om det.

Det var nærmest pligt for pigerne at aflægge rapport til forstander Lindstrøm, så det kunne vurderes, hvad der kom ud af skoleopholdet. De udtrykte også gerne taknemlighed over, at Skoleforeningen gennem Ladelund-opholdet havde givet dem de nødvendige forudsætninger for at komme videre til

et skoleophold i Danmark. Den 4. april 1948 skrev f.eks. Nibøl-pigen Ruth Klüver til fru og hr. Lindstrøm: *Jeg tænker saa gerne paa denne kønne Tid vi har været i Ladelund, jeg vil bestemt aldrig glemme den. Nu da jeg er hjemme mærker jeg først hvor meget jeg har lært hos Dem. Ikke kun det danske Sprog; nej, i alt har vi faaet et Indblik. Over den danske Historie ved vi nu lidt, om flere danske Digtere har vi hørt, danske Sange kan vi synge... Jeg er saa glad over alt dette og kan ikke takke Dem nok derfor. Nu venter jeg og haaber at jeg snart kommer over til Danmark, for at jeg kan vise, hvad jeg har lært.*

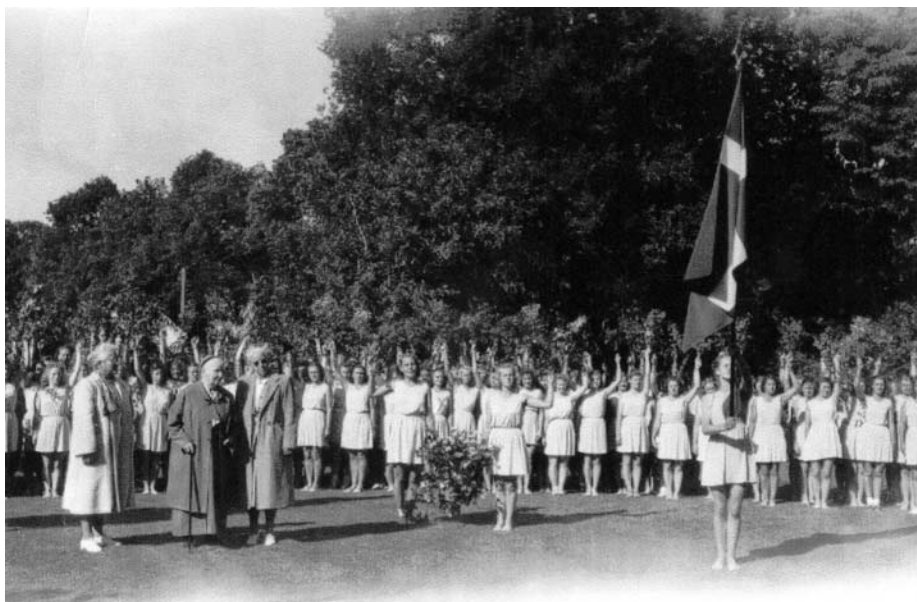
På de danske skoler blev de unge piger rigtig rystet sammen med andre unge fra vidt forskellige egne af kongeriget. Brigitte Martinsen berettede fra Ølgod ungdomsskole til Lindstrøm den 9. november 1951: *Nu er jeg kommet til Ølgod. Jeg er glad for og vær heroppe. Vi er 72 Piger her. En fra Sverige og fem Sydslesviger. Vi er opdelt i 3 grupper i A.B.C. Jeg er i Gruppe B. Vi skal op om morgenen kl. 7. Så gå vi hver morgen vores tour, når vi så kommer igen, får vi havregryn eller havregrød lige som vi vil have. Så har en af de grupper syning 2 timer, og så får vi et kvarter i ti vores frokost, så har vi igen to timer, der har vi regning og diktat. Kl. 12 spiser vi middagsmad, herefter har vi fri til kl. to. I Eftermiddag har vi en time sundhedslære og en time ernæringslære. Et kvarter i 3 spiser vi vores kaffebrød og så har en gruppe selvarbejde og den anden gymnastik. Om aftenen har vi forskelligt, folkedans eller geografi. Kl. 1½ ti spiser vi aftens kaffe. Så gå vi i seng. Kl. 10 skal være fuldstændig ro. (det er der også) Jeg sover med seks danske piger på et værelse. Vi har en lille kakkellov i vores værelse. ... I morgen skal vi til mejeriet og få et varm bad. .. Jeg kan hel godt forstå dansk, det bliver jo bedre og bedre. Det er muligt, at vi kommer hjem til jul. – Det var dog godt, at kom først til Ladelund inden vi kom til Danmark, men vi kan jo dog tale med hinanden.*

De forskellige efterskoler lignede hinanden – så sydslesvigerne drog hjem med ret ens erfaringer. I 1950 rapporterede Rita fra Brenderup Efterskole: *Nu er det på tiden jeg skriver et par ord til Dem. Vi har det godt her på skolen. Vi står op kl. 7 om morgenen og kl. 7½ spiser vi morgenmad. Så gør rent og når vi er færdig med det går vi morgentur til 8.45. Så har vi skole til 11.45, så fri til 13.45. Så er der skole til 14.30, da får vi kaffe. 14.45 har vi skole igen til 17.15 og fri til 18.30, da vi skal ned og spise aftensmad og derefter fri til kl. 8, hvor vi har skole til kl. 9. Kl. 21.30 skal der være ro på værelserne. Lørdag eftermiddag har vi fri og vi skal heller ikke synge aftensang og vi kan gå tur når vi vil. Vi bliver delt i 20 hold, når vi skal i skolekøkkenet. ... Vi var i biografen i torsdags og så »Ingen tid til kærtegn«, og vi skal i teatret og se den fynske skolescenes opføre. Vi har gymnastik 2 gange om ugen. Nu vil jeg slutte for denne gang fordi jeg ikke kan finde på mere.*

Efterskoleophold og sindelagsskifte

Så vidt beretninger fra samtiden. Mange år senere, i 2001 og 2002, mødtes en kreds af dansksindede sydslesvigere. De var alle af en årgang mellem 1925 og 1950, og de udvekslede erindringer fra dengang, da de fandt vej til det danske. De fleste var født i tyskprægede hjem, de var kommet ind i det danske efter krigen. Fælles for manges oplevelser var, at de havde været på efterskole eller højskole i Danmark. De stillede sig selv spørgsmålene »Hvorfor blev jeg dansk?«, »Hvorfor blev jeg holdt fast i det danske?« Fortællingerne blev nedskrevet, og blev i 2003 samlet i bogen *Da Sydslesvig gik af lave*. Ser man på et lille udpluk fra disse erindringer, fremgår det klart, hvordan skoleophold i Danmark har haft afgørende betydning for det sindelagsskifte, de pågældende gennemgik i ungdomsårene.

Ernst Meyer, født 1926 i Angel, var vokset op med plattysk og tysk sprog og tog under og lige efter krigen en uddannelse til tysk lærer. På pensionatet i Slesvig fik han i 1946 kontakt med den danske bibliotekar Poul Kürstein. Sam-

192 piger fra Snoghøj gymnastikhøjskole på besøg i Askov for at lykønske højskolelærer Ingeborg Appel til hendes 80 års fødselsdag i 1948. Lige bag bøgegrenene står sydslesvigeren Kuningunde Schnack. Snoghøj-forstanderne Jørgine Abildgård og Anna Krogh flankerer Ingeborg Appel til venstre i billedet. Kilde: *Privateje*.

talerne inspirerede til at lære dansk og til at deltage i aftenundervisning – og den unge lærer skiftede job til en ansættelse ved den nye danske kommuneskole i Slesvig by. Men han manglede noget, for helt at kunne udfylde stillingen. Han gik til rektoren og spurgte om råd. Svaret var klart: *Så skal du på højskole.*

Som sagt så gjort. Ernst Meyer kom på Uldum Højskole. *Efter nogle begyndervanskeligheder m.h.t. sproget fik jeg snart det fulde udbytte af opholdet. Et væld af gode og oplysende daglige foredrag ved forstander Laursen Vig, som jeg kom til at sætte umådelig stor pris på – et enestående godt kammeratskab eleverne imellem – forstående og altid hjælpsomme lærere samt et elskeligt forstanderpar og sidst men ikke mindst et veldækket bord ... Det blev som nævnt en enestående oplevelse for mig at følge undervisningen, mærke den ild, der gik gennem Laursen Vigs daglige foredrag fra højskolens talerstol – lære alle de gode sange, som Højskolesangbogen er fyldt med. ... Her blev jeg dansk!⁴⁴ Siden var Meyer dansk skoleleder i Medelby lige syd for den dansk-tyske grænse i 37 år frem til 1989.*

Hermann Henken, født 1929 Svavsted i Sydvestslesvig, gjorde samme erfaring. Han kom i tysk folkeskole i 1935 og mødte den nye tid i 1945. Straks efter kapitulationen fik han det råd at søge uddannelse, så han kunne blive lærer – måske i tysk i det danske skolevæsen, som nu var under opbygning. Problemet var bare, at den unge mand ikke kunne et ord dansk. *Det kunne der rades bod på, mente Lars Schubert, amtssekretær i Husum, og så søgte jeg optagelse på en dansk efterskole. ... Sidst i november 1946 gik turen så til Hoptrup Høj- og Efterskole ... Vi sydslesvigere følte os meget velkomne på skolen. Lærerne og eleverne var meget flinke til at hjælpe os, når sprogproblemer dukkede op. Det varede ikke længe, før vi kunne klare os på dansk. ... Den afslappede undervisningsform, den danske sangskat, Sønderjyllands historie og dansk litteratur betød meget for mig.⁴⁵*

Sidst i marts 1947 kom Henken atter hjem. Derfra gik vejen til Th. Langs seminarium i Silkeborg og til 40 års tjeneste som dansk lærer i Sydslesvig.

Gertrud Parmann, født 1929 og opvokset ved Aventoft syd for Tønder, gik i den tyske folkeskole og på det tyske gymnasium i Nibøl. Med løftet arm stod hun sammen med de andre elever i skolegården og sang med på Nazipartiets slagsang Horst Wessel-Lied, når skolen begyndte og sluttede efter ferierne. Men efter krigen kom lillesøsteren i en dansk skole, som da åbnede i hjemssognet. Gertrud fik sin første danske bog af den danske lærer Jensen. *Bogen kan jeg huske endnu. Jeg slugte den simpelthen. ... I det hele taget fulgte jeg med min søster til skolen, som lå kun et par huse længere henne, når vi blev inviteret til sammenkomster og fester og til gudstjenester. ... Der var et vældigt mylder af elever, forældre, venner og lærere, et dejligt samvær. ... Lærer Jensen spurgte så efter et stykke tid, om jeg ikke kunne tænke mig at komme på højskole i Danmark. ... Jeg ville forfærdelig gerne til Danmark. Jeg følte mig holdt fast derhjemme, og Danmark var også den eneste mulighed på det tidspunkt. Så efterhånden var der for alvor tale om et højskoleop-*

Sydslesvigere på Danebod højskole vinteren 1947–48. Fra venstre Nis-Peter Simonsen fra Steinfeld, Hendrik Harsen fra Dollerupholz og Theodor Nissen fra Slesvig.

Kilde: Privateje.

hold. ... Lærer Jensen ordnede alt med Skoleforeningen, og en skønne dag sad jeg i toget til Sjælland. Jeg var salig. ... Det blev et dejligt ophold og et intensivkursus i dansk i Haslev. Man kunne under ingen omstændigheder komme uden om at lære sproget. Det kneb endda med at tale tysk, da jeg kom hjem. ... De gentagne højskoleophold har været prægende for mig, og jeg er meget taknemlig for, at det blev gjort muligt

for mig. Vi blev dengang modtaget som æresgæster og hjulpet på alle mulige måder. Der var ikke den mindste tvivl hos mig, at jeg ville være dansk. Jeg blev langsomt dansk af sind.⁴⁶

Blandt de i alt 27 beretninger dukker lignende erfaringer op gang på gang. Theodor Nissen født 1925 i Dannevirke ved Slesvig, gik i tysk folkeskole og på det tyske gymnasium i Slesvig og blev så elev på landrådskontoret (statsamtet) sammesteds. Efter krigstjenesten fik han igen ansættelse i det offentlige, men lagde nu mærke til den nye danske bevægelse. Han gik til danskundervisning og læste en dansk avis og blev medlem af den lokale ungdomsforening i Slesvig. *I vinteren 1947/48 var jeg med to kammerater fra Slesvig på Danebod Højskole på Als, hvor Frede Terkelsen var forstander. Gennem vores højskoleophold fik vi »den danske indsprøjtning« for at tage fat i vores hjemstavn. Vi hørte for første gang om Grundtvig og Kierkegaard, om demokrati, dansk kultur og mentalitet. Alt dette var nyt for os. Vi mente, at vejen nordpå til Danmark var det eneste rigtige efter den grusomme krig, som havde kostet millioner af døde og sårede...* Undervisningen og højskoleopholdet lærte Nissen så meget dansk, at han endda vovede at optræde i en dansk dilettantforestilling, som også blev vist i Danmark. For Nissen blev kontakten med det danske mere end en kort gæsteoptræden. Han blev siden dansk SSF-amtssekretær i Husum og fastholdt tilknytningen til det danske.

Skolerejser i tilbagegang

Fra midten af 1950'erne begyndte der at vokse græs på vejen mellem Sydslesvig og Danmark. I 1953–54 blev registreret 532 sydslesvigske elever på skoler i Danmark, i 1959–60 var man nede på 157. På dette niveau og derunder lå tallet de næste to årtier. Det var en markant tilbagegang – hvad var der sket?

En af årsagerne skal søges i det danske skolesystems samlede omfang. Elevtallet i de danske skoler i Sydslesvig faldt fra 9.977 i 1953 til et lavpunkt af 4.048 i 1965. Det gav færre elevbesøg nordpå. Medvirkende var også, at det danske skolevæsen i selve Sydslesvig blev udbygget, med realskoler, Jaruplund højskole og senere et gymnasium. Hertil kom udviklingen i det tyske samfund. Efterkrigsårenes økonomiske krise blev overvundet, og fra sidst i 1950'erne slog det tyske Wirtschaftswunder igennem. Arbejdsløsheden faldt, det blev lettere at få læreplads, og der var penge at tjene for unge mennesker. Hvis man fik en læreplads eller stilling, så turde man ikke lade den gå fra sig eller forlade den for at tage fem eller tolv måneder på en højskole eller efterskole i

Danmark. Dermed var et skoleophold i Danmark ikke længere nær så attraktivt som i de første vanskelige år efter krigen.

Det kom klart frem i beretningen fra direktøren for det danske skolevæsen, Chr. Thorup Nielsen, for året 1962–63: *I disse dage er 53 unge mennesker fra Sydslesvig rejst på skoleophold i Danmark*, udtalte han, *18 til højskoler og fagskoler, 35 til ungdomsskoler. I vinterhalvåret var der 22 på højskoler og fagskoler, 13 på ungdomsskoler. Vi glæder os på de unges vegne over, at de enten har været på sådanne ophold eller nu netop er kommet afsted. Vi glæder os også meget over, at Jaruplund højskole i vinter var fyldt af dansk ungdom, hvoraf ca. halvdelen kom fra Sydslesvig, mens den øvrige halvdel kom nord fra. Men vi bedrøves over, at ikke et større antal unge benytter sig af de gode muligheder for at komme på danske ungdomsskoler og højskoler. Det er i disse år ret let for unge fra danske skoler at få plads i erhvervslivet i Sydslesvig. Det er undertiden så let, at de fristes til at forlade skolerne, herunder også eksamensskolerne, før de ellers havde tænkt sig. Dette er meget uklogt .. Jeg føler mig ligeledes overbevist om, at den tid, der afsættes til ophold på ungdomsskoler og højskoler, er vel anvendt selv om den ikke straks kan omsættes i klingende mønt. For vort danske arbejde vil det være af uvurderlig betydning, om et betydeligt større antal unge vil besøge disse skoler.*⁴⁷

Uden tvivl var søgningen til de danske efterskoler afhængige af de økonomiske konjunkturer ude i samfundet i Sydslesvig. I 1973/74 lå antallet af efterskoleophold på 55, året efter på 99. Skoledirektør Thorup Nielsen mente, at det øgede antal ansøgninger i dette år for en del måtte tilskrives vanskeligheder ved at opnå lærepladser. Der var stort tilskud til skoleopholdene, og de var derfor fristende. Tilsvarende betød det voksende elevtal en stærkt øget udgift for skolevæsenet. Udgifterne til de sydslesvigske elever lå i 1973/74 på ca. 675.000 kr., men steg året efter til ca. 962.000 kr. I regnskabsåret 1975/76 nåede udgifterne til de sydslesvigske elever op på næsten 1,4 mill. kr., heraf alene næsten 1,1 mill. kr. til efterskoleophold.⁴⁸

Ladelund Ungdomsskole 1982

Fra 1976 skete der en omlægning i administrationen bag sydslesvigernes skoleophold i Danmark. Indtil da blev rejserne som nævnt finansieret via Sønderjydsk Skoleforening. Midlerne blev bevilget af det der fra 1920'erne kaldtes Udvalget til Støtte for dansk Sprog og Kultur i Udlandet, i dag kendt som 6-mandsudvalget. Pengene blev ydet til Sønderjydsk Skoleforening i Nordsles-

vig, som efter ansøgninger formidlet gennem Dansk Skoleforening for Sydslesvig lod støtten gå videre til eleverne fra Sydslesvig.

Dette blev ændret fra 1. april 1976. Fra denne dato skulle Sønderjydske Skoleforening ikke længere formidle opholdene på højskoler og efterskoler i Danmark for de danske sydslesvigere. Den bevilling, som blev givet hertil, overgik direkte til Dansk Skoleforening for Sydslesvig, som hermed helt overtog formidlingen af støtte til sydslesvigske elever, der søgte optagelse på efterskoler og højskoler i Danmark. Støtten til skoleophold i Danmark androg på dette tidspunkt ca. 950.000 kr. årligt, og der blev årligt sendt knap 100 elever af sted.

Skoleforeningen i Sydslesvig tog sig alvorligt af opgaven. Skoleleder Georg Lesch, Nykirke, fik til opgave at være særlig vejleder på området. Han skulle bistå efterskoleansøgerne med råd og skulle formidle kontakten mellem skolerne i Danmark og Skoleforeningen. Set med brugernes øjne var der ikke umiddelbart tale om nogen større ændring. Skoleønskerne fra Sydslesvig blev nu som før indgivet til Skoleforeningen i Sydslesvig. Den eneste forskel i forhold til tidligere var, at ansøgningerne herefter blev færdigbehandlet i Sydslesvig og ikke blev sendt videre til afgørelse nordpå.

Hvordan gik det så under den nye struktur? I tilbageblik kan konstateres, at disse år blev indledning til store ændringer. Efterskoleopholdene tegnede sig på dette tidspunkt for langt hovedparten af skolerejserne til Danmark. I skoledirektørens beretning til fællesrådet den 27. september 1977 kunne man læse følgende om sydslesvigernes besøg på danske efterskoler: *Et sådant skoleophold kan give et godt udbytte for mange elever, der dermed bliver bedre rustet, inden de selv skal tage fat i samfundet. Men for nogle af eleverne ville et efterskoleophold på en sydslesvigsk efterskole sikkert kunne give et endnu større udbytte. På en sydslesvigsk efterskole kunne læseplanen tilrettelægges under hensyntagen til de særlige vilkår hos os, og her tænkes både på undervisningen i tysk, i nogle orienteringsfag og i matematik. For nogle elever specielt fra de mindste skoler, ville det også være en overvejelse værd på en sydslesvigsk efterskole at oprette en 9. klasse med undervisningen tilrettelagt således, at den fører frem til hovedskolens afslutningsbevis. Dette spørgsmål har været drøftet i det forløbne år, og det har også været rejst ved et fællesrådsmøde, hvor det blev berørt i forbindelse med drøftelser om budget for det kommende finansår. I styrelsen har der været enighed om, at skoleforeningen skal søge at finde udvej for at få oprettet en sydslesvigsk efterskole. ... Det skal understreges, at det bestemt ikke er tanken at ophøre med at sende sydslesvigske elever på efterskole i Danmark. Det vil der fortsat være god grund til at gøre for et stort antal elever. Men hvis vi får vor egen efterskole, vil nogle af eleverne, for eksempel halvdelen af dem, sikkert foretrække den sydslesvigske efterskole.*⁴⁹

Skoledirektørens redegørelse antyder nogle af de forhold, som i de følgende

år medførte en radikal ændring af fænomenet »skolerejser til Danmark«. Efterskoleophold i selve Sydslesvig og inden for Dansk Skoleforenings egne rammer kunne være at foretrække. Et efterskoleophold syd for grænsen ville bedre sikre undervisningen i tysk og ville sikre, at eleverne afsluttede skolegangen med et reglementeret afslutningsbevis, som krævet i Tyskland.

Bag disse overvejelser lå ændringer i det omgivende samfund. Wirtschaftswunder-årene nærmede sig deres afslutning. I de glade 60'ere havde der været rift om de unge på arbejdsmarkedet – der var plads til de unge. Mindretallets unge kunne tillade sig en skolerejse til Danmark – uden risiko for derved at miste en læreplads. Tilmed havde støtten været rundhåndet, og der havde været god brug for en sådan afslutning af skolegangen. Især for de helt små danske skoler havde det været godt at kunne sende de ældste elever en tur til Danmark – det var udviklende for de store børn at komme ud i et større miljø, bort fra de små forhold i den hjemlige danske skole. I enkelte tilfælde havde det medført, at eleven aldrig fik et regulært bevis for at have afsluttet

Ladelund Ungdomsskole, bygget efter en storslået gave fra A.P. Møller-fonden og indviet den 25. september 1982. Skolen er tegnet af C.F. Møllers tegnestue i Aarhus og har plads til 60 elever på 8., 9. og 10. klassetrin. Byggeriet skete umiddelbart op til det gamle hæderkronede danske forsamlingshus »Kirkevang« og Ladelund danske Skole, som ses i øverst i billedet.

Kilde: Postkort i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

sin skolegang. Undervisningen på den kongerigske skole var ikke målrettet på de særlige krav i Sydslesvig, hverken i tysk, samfundsfag eller matematik.

Det kunne gå, så længe kravene om et regulært Schulabschluss ikke blev håndhævet så konsekvent i det tyske samfund, og mens alle døre til arbejdspladserne stod åbne. Men det ændrede sig fra slutningen af 1970'erne.⁵⁰ Det tyske samfund og dets skolesystem var nu fuldt genopbygget. Al reel snak om Sydslesvigs genforening med Danmark var forlængst forstummet. Den første slesvig-holstenske skolelov af 1978 og efterfølgende love og anordninger præciserede bestemmelserne vedr. den 9-årige skolepligt samt vedr. skolernes status og de kvalifikationer, der kunne opnås i skolerne. Hovedskolen blev betragtet som en videreførende skole, og et »Abschlusszeugnis« fra 9. klassetrin blev en forudsætning for at få adgang til en lang række uddannelser. Uden Abschlusszeugnis kunne den unge ikke vente at få adgang til læreplads eller videre vej frem i uddannelsen. Det viste sig, at elever som havde været på efterskoleophold i Danmark, undertiden slet ikke havde fået et regulært afgangsbrev – og i al fald blev papirerne ikke uden videre anerkendt af de tyske forvaltninger.

For Skoleforeningen og skolernes forældre var det en selvfølge, at det danske skolevæsen i Sydslesvig skulle være organiseret på en sådan måde, at skolerne var berettiget til at give karakterer og afholde eksamina efter de for tilsvarende offentlige skoler gældende bestemmelser. Elever fra de danske skoler skulle kunne gå ud i livet fuldt ligeberettiget med elever fra de tyske skoler. Forudsætningen var, at de enkelte skoler var »staatlich anerkannt«. Derfor måtte Skoleforeningen sørge for, at dens skoler fik denne anerkendelse. Det skete i disse år for de skoler, der endnu ikke havde denne status.

De stadig mere entydige regelsæt stillede spørgsmålstegn ved den hidtidige praksis for efterskolebesøg af skolepligtige elever i Danmark. Samtidig var det dog åbenbart, at mange ældre elever, ikke mindst fra de små skoler, havde godt af et efterskoleophold under én eller anden form.

Resultatet blev ønsket om at kunne give de unge et efterskoleophold i Sydslesvig, inden for Skoleforeningens egne rammer. Og vel at mærke på en grundskole/hovedskole, en Hauptschule, inden for den pligtige grunduddannelses rammer. Elever som gik i de videregående realskoler eller på gymnasieskole var ikke i fokus her. Ophold på en sydslesvigsk efterskole på grundskole/Hauptschulenniveau ville på én gang sikre eleven det nødvendige i forhold til det tyske samfunds forskrifter om skolepligt og lovpligtigt Schulabschluss og ville give eleven det friske pust, som mange fra især de små skoler havde brug for.

En flytning af efterskoleophold fra Danmark til Sydslesvig forekom også naturligt i betragtning af hele efterkrigstidens grænsepolitiske udvikling. Mens

de danske skoler i Sydslesvig i de første efterkrigsår rustede eleverne til en tilværelse i en mulig fremtidig dansk sammenhæng, blev skolernes opgave i begyndelsen af 1970'erne beskrevet på den måde, at skolerne skulle tjene den danske folkedel i Sydslesvig, at de skule føre eleverne ind i dansk sprog og kultur og fremme elevernes bevidsthed om samhørighed med den danske folkedel i Sydslesvig og med det danske folk. Samtidig skulle skolerne dygtiggøre eleverne til at leve og virke i det tyske samfund.

Dermed var banen ridset op for indretningen af en efterskole syd for grænsen. Den 25. september 1982 indviedes Ladelund Ungdomsskole. Skolen opnåede godkendelse efter den tyske lovgivnings forskrifter, nemlig som hovedskole med elever på 8. og 9. klassetrin og med et supplerende frivilligt klassetrin. Skolegangen levede op til kravene fra den tyske skolelovgivning, og skolegangen kunne afsluttes med det reglementerede Schulabschluss, som blev krævet fra tysk side. Skolegangen var en del af et normalt grundskoleforløb, og den blev betalt af det offentlige og Skoleforeningen, bortset fra et vist forældrebidrag.

Ladelund Ungdomsskoles røde murstensbyggeri fra 1982 består af flere mindre enheder, der er bygget sammen som to rækker rækkehuse med en gade imellem. Elevværelser, undervisningslokaler, sportshal, administration, kostforplejning og lærerboliger grupperer sig omkring det lille torv midt i gaden.

Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Skolen blev fuldt belagt fra første dag med elever fra Sydslesvig. Det blev skønnet, at sandsynligvis halvdelen af skolens elever ville være taget på efterskole i Danmark, hvis de ikke var kommet til Ladelund.

Luksus eller nødvendighed?

I Skoleforeningen var det opfattelsen, at det for elever, som endnu var skolepligtige, og som havde brug for og lyst til et efterskoleophold, var bedre at søge til Ladelund end til Danmark. Sådan blev de unge også rådet. På skolerne var der skolevejledere, som rådgav eleverne i de ældre årgange. Og deres råd, når talen var om efterskole, lød vel oftest på Ladelund. Her var der sikkerhed for at kunne afslutte skolegangen med papirer, som nød problemfri anerkendelse i det tyske samfund. Der ville ikke kunne opstå problemer i forhold til læremestre eller tyske forvaltninger, hvilket måske kunne ske, hvis den unge efter afsluttet skolegang dukkede op med et knap så kendt dansk skolepapir. Et ophold i Danmark var selvfølgelig en god ting, men det var ikke målrettet på den fremtid, der ventede de unge i Sydslesvig bagefter. Skoleforeningen fastslog som princip, at skolepligten på 9 år normalt skulle afsluttes inden for Skoleforeningens rammer – evt. med ophold på Ladelund Ungdomsskole. Et ophold på dansk ungdomsskole kunne normalt først finde sted derefter. Dispensation ved Skoleforeningens direktion skulle dog fortsat kunne komme i betragtning også for skolepligtige elever, når det på grund af særlige sociale, sundhedsmæssige eller skolemæssige årsager tjente elevens tarv at få et ophold i Danmark.

I alle tilfælde var det sydslesvigske efterskoletilbud rettet på elever i grundskolen. For eleverne i de mere boglige afdelinger kom et efterskoleophold herefter kun sjældent på tale. Et ophold på en skole i Danmark lod sig vanskeligt indpasse i deres almindelige skoleforløb, som det var fastlagt af love og anordninger. Efter slesvig-holstensk lovgivning var det krævet at have haft fransk eller latin samt et valgfag mere for at kunne fortsætte i gymnasiet. Det kunne de danske efterskoler ikke honorere. Et ophold i Danmark kunne let betyde, at eleven kom til at miste et år, dvs. det forlængede den pligtige skoletid tilsvarende. Et ophold på dansk efterskole var kort sagt ikke hensigtsmæssigt for den elev, som ville videre til realeksamen eller i gymnasiet.

Hele denne udvikling medførte, at efterspørgslen med hensyn til efterskolepladser i Danmark gik tilbage. Mens der i tiåret før oprettelsen af Ladelund Ungdomsskole havde været gennemsnitlig knap 70 elever pr. år på efterskole

Ladelund Ungdomsskoles velgører, skibsreder Mærsk McKinney Møller, fotograferet ved en rundvisning i forbindelse med indvielsen den 25. september 1982. Skibsrederen flankeres af Skoleforeningens formand Gert Wiencke (til venstre) og forstander Jørgen Petersen (til højre).
Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

i Danmark, sank tallet derefter kraftigt. I løbet af 1990'erne lå det tilsvarende tal på 31 elever i gennemsnit pr. år, når besøg på ungdomshøjskoler medregnes. Til gengæld optog Ladelund Ungdomsskole år for år ca. 60 elever.

Også interne økonomiske forhold i det danske mindretals skolevæsen førte til, at skolerejserne til Danmark svandt i antal. Fra begyndelsen af 1990'erne blev Skoleforeningen konfronteret med tiltagende økonomiske vanskeligheder. Frem til 1980'erne havde der aldrig været problemer med at skaffe økonomiske midler til at finansiere skolebesøgene i Danmark. Indtil slutningen af 1980'erne havde den danske stat spændt sit sikkerhedsnet ud. Hvis der ved finansårets slutning havde vist sig mangler, var der altid givet en efterbevilling.

Nu blev virkeligheden en anden. Siden 1989 blev den danske stats bevillinger til det danske mindretal i Sydslesvig fastsat under hensyntagen til besparelseskravene for offentlige udgifter i Danmark. Samtidig kom en stagnation med

hensyn til tilskuddene fra landsregeringen i Kiel og fra kredsene og kommunerne i Sydslesvig.

Det blev nødvendigt at foretage en prioritering mellem aktiviteterne i Skoleforeningen. Skoleforeningen måtte igennem flere besparelsesrunder, og det kunne ikke undgås, at det måtte føre til kvalitetstab på en række områder. I forbindelse med de mange besparelsetiltag måtte Skoleforeningen naturligt nok prioritere sine egne kerneområder, børnehavearbejdet og det almindelige skolearbejde, herunder Ladelund Ungdomsskoles aktiviteter.

Over for disse kerneaktiviteter kunne skolerejser til Danmark forekomme som lidt af en luksus, så meget mere som de jo ikke var umiddelbart i pagt med den tyske skolelovgivnings krav. Alligevel fortsatte Skoleforeningen med at reservere midler til finansiering af elevers ophold på efterskoler/ungdomshøjskoler i Danmark. Op gennem 1990'erne var der tale om ca. 200.000 DM pr. år. Disse midler kunne dække efterspørgslen svarende til ca. 30 elever gennemsnitlig pr. år på efterskole/ungdomshøjskole.

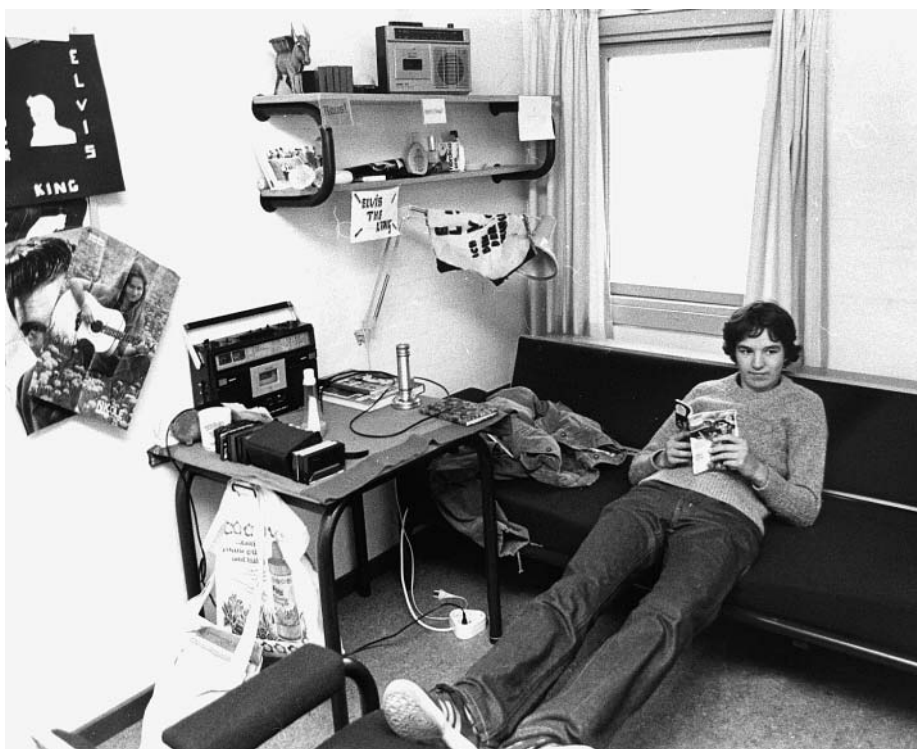
Fortsat var der endda stadig tale om rundhåndede tilskud til den enkelte elev. Sådan var jo traditionen lige siden 1920'erne. I 1998 nåede Skoleforeningen imidlertid frem til den opfattelse, at de indtil da gældende satser for elevstøtte til efterskoleophold var så gunstige, at de ikke med rimelighed længere kunne forsvares. Hele emnet blev taget op til drøftelse. I juli 1998 blev her efter formuleret en række *principper for elevstøtte til efter- og højskoleophold*. Her hed det i punkt 2: *Tilskud til et efterskoleophold i Danmark forudsætter, at eleven har opfyldt sin skolepligt, og at skolegangen ved Dansk Skoleforening for Sydslesvig er afsluttet. Skoledirektionen kan give dispensation, når særlige forhold gør sig gældende.* Der blev samtidig fastsat nye satser for elevstøtte under større hensyntagen til forældrenes indkomst. Tilskudssatserne var ens for elever på Ladelund Ungdomsskole og for elever på efterskoler i Danmark. I 2002 blev elevtilskudssatserne endnu en gang justeret med henblik på at øge elevernes egen betaling.

Der var tale om en klar prioritering. I 1998/99 var støtten til 26 elever på efterskole i Danmark 101.455 €. Året efter blev ydet 63.879 € for 20 elever, svarende til et fald i støtten pr. elev fra 3.902 € til 3.193 €. Ved næste beskæring i 2002 faldt støtten fra 76.360 € (for 25 elever) i 2002/03 til 50.996 € (for 14 elever) i 2003/04.

Skoleforeningen oplevede, at de afsatte midler slog til, så alle ansøgninger om efterskoleophold kunne imødekommes – men på den anden side var antallet af ansøgninger sikkert dalet netop under indtryk af de mere restriktive tilskudssatser og de dermed større omkostninger for eleven selv. I årene 1999–2006 var der gennemsnitlig 25 elever pr år på dansk efterskole og ungdomshøjskole, eller 18 på efterskole alene. Derimod har de skærpede tilskudssatser

tilsyneladende ikke i nævneværdig grad afskrækket elever fra at søge ind på Ladelund Ungdomsskole. Her var der i samme årrække fortsat indmeldt gennemsnitlig 54 elever pr. år. Det kan dog også skyldes, at skolepengene, det beløb som Ladelund Ungdomsskole opkræver for efterskoleopholdet, udgør 60 % af prisen på en dansk efterskole, og at forældrebetalingen, efter elevstøtte, udgør ca. 35 % af det beløb forældrene skulle betale ved et efterskoleophold i Danmark.

Resultatet var, at ophold på en efterskole i Danmark nu mere end før blev en sag for de få. Sydslesvigerne red ikke med på den bølge, som i Danmark i disse år gjorde et efterskoleophold til et næsten almindeligt element i et ungt menneskes skoleforløb – med ca. 25.000 unge på efterskole i Danmark i 2006.

En af de 55 unge, som tog værelserne i brug på Ladelund Ungdomsskole i 1982.

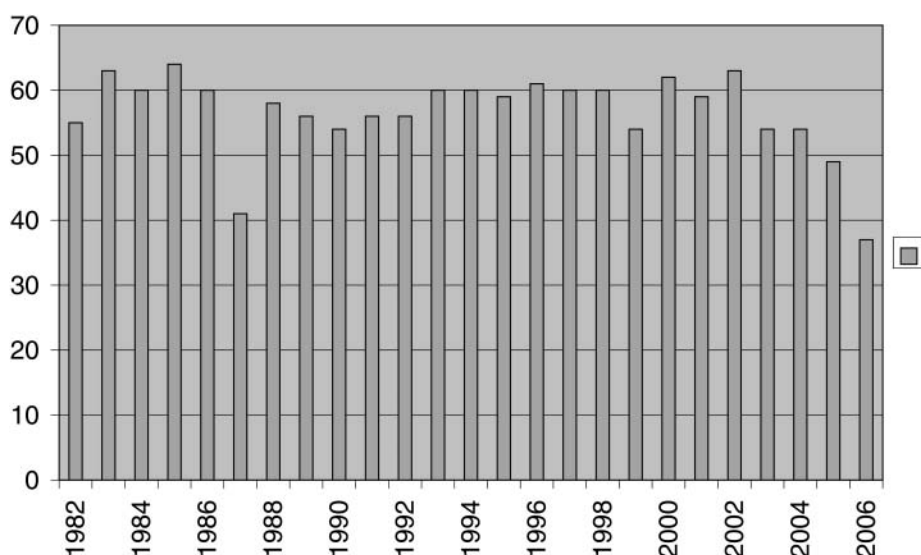
Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Anno 2007 – nye behov og muligheder?

Dermed er vi nået frem til nutiden. I året 2005/06 blev registreret i alt 18 elever fra Sydslesvig på efterskole og 6 på ungdomshøjskole i Danmark. Det er noget helt andet end i de første år efter de to verdenskrige: 265 elever på efterskole og højskole i 1923/24 og 689 i 1949–50. For mange dengang blev tilværelsen ændret af skoleopholdet i Danmark.

Anno 2006 er dette historie. Skolevæsenet i Sydslesvig er udbygget og omfatter alt lige fra børneskolen til gymnasiet, ungdomsskole- og evt. højskoleophold. De danske skoler lever op til lovgivningen og den erhvervsmæssige virkelighed i det omgivende tyske samfund. Elever der har afsluttet den lovpligtige skolegang kan ligesåvel som deres tyske kammerater indlede en karriere i erhvervslivet, håndværk, industri eller service, syd for grænsen. Et ophold på dansk efterskole inden afslutning af den pligtige skolegang, som det kendes i Danmark, er derimod ikke umiddelbart foreneligt med de danske skolars status i Sydslesvig.

Det kræver særlig hensyntagen at indpasse skolerejser nordpå i det normale,

Elever på Ladelund Ungdomsskole 1982–2006

Elevtal årligt pr. 1. september.

Talrækkerne bag figuren er gengivet som bilag 3 side 65

Kilde: Dansk Skoleforening for Sydslesvig, årsberetninger.

lovregulerede skoleforløb, hvis det ikke skal medføre gener og længere skoleforløb for den unge. Rejserne indtager derfor en mere tilbagetrukket plads end førhen. Vejen fra Sydslesvig til en efterskole i Danmark er blevet længere end den var i 1940'erne.

Denne virkelighed svarer til de krav, der stilles det danske skolevæsen fra det tyske samfund.

Men verden ændrer sig hurtigt. Siden slutningen af 1960'erne har landskabet af efterskoler nord for grænsen skiftet karakter. Før den tid havde efterskolerne først og fremmest en almindelig opgave. De var oplevelsesskoler, hvor afgangsprøver var ukendte. Da folkeskolen fra 1958 indførte flere skoleår og regulerede afgangsprøver, fulgte efterskolerne trop. Fra 1967 blev det muligt for efterskolerne at holde statskontrollerede afgangsprøver. Nogle skoler fortsatte den oprindelig almindelig linje, andre lagde fremover mere vægt på en formelt kvalificerende undervisning med afsluttende prøver. De søgte en plads i videnssamfundet, de blev også kundskabsskoler. Der opstod nye specialskoler, skoler med idræt, teater og musik, skoler med en kirkelig holdning, skoler som var bogligt og europæisk orienterede. Efterskolen blev en skoleform, som kombinerede samfundets krav om faglig kvalificering med de frie skolars mål for livsoplysning og folkelig oplysning.

Først i 1970'erne var efterskolernes ry noget broget. Men det ændrede sig. Gennem 1980'erne opnåede efterskolerne stadig større bevillinger, og de tiltrak nye elevgrupper. I 1990'erne var deres omdømme blevet langt bedre. Nu sendte forældre med længerevarende uddannelse i stadig højere grad deres unge på efterskole. Anseelsen, og antallet af skoler steg. I 1970 var der 104 efterskoler, i 2003 240, i 2006 257. Efterskolerne blev et alternativt tilbud for unge fra veluddannede familier. Mere end 40 % af landets 10. klasse elever gik nu på efterskole.⁵¹

Resultatet blev et nyt og mere broget efterskolelandskab, som blev kendt overalt i Danmark. Uden for landets grænser gik der selvfølgelig længere tid, før det nye billede blev kendt. Sådan også i det danske mindretal i Sydslesvig. Her dannede de grundlæggende formelle krav til skolerne en hindring. Det er med til at forklare, at den danske efterskoles nye rolle nord for grænsen ikke straks fik følger for det danske mindretal i Sydslesvig, men at søgningen nordpå tværtimod fortsatte med at svinde ind.

Og dog er noget nyt måske på vej i 2007. Efterskolernes nye anseelse og deres større grad af faglighed gør dem naturligt mere interessante syd for grænsen. Hertil kommer nye toner fra arbejdsmarkedet. Blot få år inde i det nye årtusind er arbejdsmarkedet ved at skifte karakter. Ord som globalisering og grænseoverskridende arbejdsmarked nævnes igen og igen, og det er mere end tomme ord. I 2007 vender flertalsbefolkningerne ikke længere ryggen mod grænsen.

Principper for elevstøtte til efter- og højskoleophold for personer tilknyttet det danske mindretal i Sydslesvig (vedtaget juli 1998)

- 1. Dansk Skoleforening for Sydslesvig yder støtte til personer tilknyttet det danske mindretal i Sydslesvig, der i mindst to hele uger deltager i et efterskole- eller højskoleophold i Danmark. Støtten er betinget af, at de enkelte kurser er godkendt af de danske myndigheder.*
- 2. Tilskud til et efterskoleophold i Danmark forudsætter, at eleven har opfyldt sin skolepligt, og at skolegangen ved Dansk Skoleforening for Sydslesvig er afsluttet. Skoledirektionen kan give dispensation, når særlige forhold gør sig gældende.*

Støtte til unge sydslesvigeres efterskoleophold i Danmark forudsætter, at skolepligten i Sydslesvig er opfyldt og at skolegangen ved Dansk Skoleforening for Sydslesvig er afsluttet.

Det tre-delte skolesystem i Sydslesvig betyder normalt, at en elev fra en hovedskole kan få tilskud til et efterskoleophold i Danmark efter 9. skoleår, og at en elev fra en realskole efter 10. skoleår, mens elever i gymnasieskolen kan få tilskud efter enten 8., 9. eller 10. skoleår. Dog skal alle gymnasieelever og elever, som tager på efterskole i et skoleforløb, søge dispensation.

Dispensationsansøgningen følges op af en dialog med eleven om, hvordan det videre skoleforløb vil være, når eleven vender tilbage fra efterskoleopholdet, herunder om skoleåret skal tages om eller ej. Et centralt spørgsmål i denne dialog er, om det faglige niveau i tysk-, fransk- og latinundervisningen på efterskolen svarer til kravene i de sydslesvigske læseplaner, som skal leve op til delstaten Slesvig-Holstens skolelovgivning.

Der er med andre ord tale om væsentlige forskelle i både tilskudspraksis og regelsæt i henholdsvis Danmark og Sydslesvig. I Danmark får alle tilskud, og efterskoleåret medregnes i den undervisningspligtige alder, mens man i Sydslesvig kun får tilskud efter opfyldt skolepligt og som regel ikke kan få medregnet efterskoleopholdet i det skolepligtige forløb.

Konsekvensen er, at adgangen til efterskoleophold i Danmark er væsentlig strammere for sydslesvigere end for rigsdanskere, hvilket også er en af forklaringerne på, hvorfor ca. 40 % af en ungdomsårgang i Danmark kommer på efterskole, mens 7–8% af en ungdomsårgang i Sydslesvig får samme oplevelse.

Skolepenge – tilskud og forældrebetaling

		Rigsdanske elever		Sydslesvigske elever på efterskole					
	Skolepenge	Tilskud pr. elev pr. uge	Forældre betaling	i Danmark			på Ladelund Ungdomsskole		
				Tilskud	Forældre betaling	Antal	Skolepenge	Tilskud pr. elev pr. uge	Forældre betaling
1983	585	405	180						
1984	593	387	206						
1985	628	396	232						
1986	648	432	216						
1987	697	456	241						
1988	726	505	221						
1989	784	498	286						
1990	811	500	311			20			
1991	844	509	335			29			
1992	866	621	245			30		628	
1993	917	631	286			27		590	
1994	948	629	319			32		547	
1995	997	642	355			29		605	
1996	1.030	653	376			29		532	
1997	1.067	665	402			35		577	
1998	1.105	678	427	692	413	26		568	
1999	1.146	686	460	566	580	20		620	
2000	1.196	701	495	672	524	17		587	
2001	1.246	720	526	673	573	17	796	611	185
2002	1.303	735	568	541	762	25	814	527	287
2003	1.364	746	618	646	718	14	849	595	254
2004	1.424	765	659	588	836	21	849	561	288
2005	1.484	772	712	711	773	18	849	655	194
2006	1.531	778	753				849	37	

Tabellen viser den gennemsnitlige pris i kr. for efterskoleophold (skolepenge) i Danmark samt gennemsnitligt tilskud og forældrebetaling til efterskoleophold for hhv. sydslesvigere og rigsdanskere i perioden 1982 til 2006. Beløbene er pr. elev pr. uge. Et efterskoleophold varer typisk 42 uger. Dog er der på Ladelund regnet med 40 uger.

Der gøres opmærksom på, at denne oversigt alene beskriver elevbetaling (skolepenge), tilskud hertil og den resterende forældrebetaling. Alle efterskoler modtager desuden statstilskud (Ladelund Ungdomsskole fra Dansk Skoleforening) til driften.

Kilde:

Tallene i kolonne 1–3: Efterskoleforeningens skolepengestatistik.

Tallene i kolonne 4–10: Dansk Skoleforening for Sydslesvig.

Noter:

1. I tilskuddet til rigsdanske elever i årene frem til og med 2003 er medregnet kommunestøtte.
2. Skoleforeningen kan ikke oplyse tilskuddets størrelse længere tilbage end 1998, da tilskudsfordelingen mellem efterskole, ungdomshøjskole og højskoleelever ikke er specificeret i regnskaberne.
3. Elevstøtten til den enkelte elev er i både Danmark og Sydslesvig afhængig af forældreindtægt. I 2006 androg den maksimale elevstøtte i Sydslesvig 797 kr. (ved forældreindkomst under 152.352 kr.) mens elever, hvis forældre tjener over 457.095 ikke får elevstøtte.
4. Dansk Skoleforening tillader max. 5 rigsdanske elever på Ladelund Ungdomsskole, fordi Skoleforeningen også skal betale elevstøtte til disse elever, der, da skolen ligger i Tyskland, ikke kan få elevstøtte fra Danmark.
5. Alle beløb er angivet i kr. Hvor kildematerialet angiver beløb i € er 7,45 anvendt som omregningsfaktor.

Tværtimod lyder kravene fra arbejdsmarkedet på en ny måde. Bevægeligheden i grænselandet hen over grænsen er blevet større. På danske arbejdspladser nord for grænsen er håndværkere og arbejdere sydfra blevet stærkt efterspurgt. Langt flere end før søger sydfra et job på det danske arbejdsmarked. Der efterspørges grænseoverskridende kompetencer, herunder gode dansk-kundskaber hos arbejdstagere sydfra, når de søger job nord for grænsen. Danskundervisning er blevet et tilløbsstykke i flertalsbefolkningen i Sydslesvig. Politikere har lagt mærke til problematikken – og taler om det hensigtsmæssige i at reducere formelle barrierer mellem skolesystemerne i de to lande. Skolen skal ruste de unge, så de kan begå sig i et bredere arbejdsmarked – i Sydslesvig vil det konkret sige det grænseoverskridende dansk-tyske arbejdsmarked. Dansk sprog og viden om danske forhold har fået ny interesse syd for grænsen. Et nyt og bredere dansk-tysk arbejdsmarked stiller andre krav end før.

Det er en ny situation. Engang var der tale om et dansk arbejdsmarked nord for grænsen og et tysk syd for, uden de store forbindelser. I dag er arbejdsmarkedet blevet et andet – der har vist sig ekstra muligheder for den arbejdstager, som har sproglige kompetencer i begge grænselandets hovedsprog, og som ved siden af kendskab til det tyske samfund også kan begå sig i det danske. Samtidig har en række efterskoler i Danmark givet plads for formelt kvalificerende afsluttende prøver.

Det rejser spørgsmål: Kan det tænkes, at den nye virkelighed på arbejdsmarkedet og en ændret profil for de danske efterskoler muliggør nye kontakter mellem syd og nord? Er et dansk efterskoleophold med muligheder for nærkontakt med dansk sprog og kultur og med unge mennesker i Danmark måske i 2007 i endnu højere grad end i 1980'erne og 1990'erne en gevinst for unge sydslesvigere? Er de danske skoler i dag tættere på kravene fra det tyske samfund og dets lovgivning end før? Kan det i fremtiden blive lettere at kombinere skolegang i Sydslesvig med et skoleophold i Danmark? Kan det lykkes at nærme skoler nord for grænsen og skoler og skolelovgivning syd for grænsen til hinanden – for på den måde at øge elevernes kvalifikationer i et ændret og grænseløst samfund? Foreligger der i 2007 muligheder for nye drøftelser mellem nord og syd, som ikke var kendt et par årtier før – mellem danske skolefolk og myndigheder og tyske skolefolk og myndigheder? Kan dette danne udgangspunkt for at genoplive nogle af de kontakter mellem Sydslesvig og skoler i Danmark, som engang var så tydelige, men som i de senere år er svundet ind?

Det er sikkert for tidligt at svare på spørgsmålene. Men kurverne for skolerejser fra Sydslesvig til Danmark gennem årene, deres opgang og nedgang, er så markante, at de opfordrer til drøftelse. Statistik forklarer i sig selv ikke noget. Den påpeger kun nogle forhold, som kalder på en forklaring. Nogle spørgsmål kunne lyde sådan:

- SYDSLESVIG

Efterskolen bliver til en stor familie

Uddannelse. Et halvt år har sydslesvigeren Victor Larsen været på efterskole i Danmark, og det har for ham været en særdeles god oplevelse. Derfor anbefaler han sine jævnaldrende alvorligt at overveje at gøre det samme.

- SYDSLESVIG

Efterskolen er et års ekstra skolegang værd

Uddannelse. Efter et halvt år på Rejsby Europæiske Efterskole anbefaler Ronja Heidke sine jævnaldrende sydslesviger til at tage på efterskole, selv om de slesvigholstenske myndigheder ikke anerkender opholdet som en del af undervisningen til hovedskole- eller realeksamen.

Danske efterskoler gør reklamefremstød i Sydslesvig
Efterskole Grænseforeningen i samarbejde med Dansk Skoleforening for Sydslesvig om nyt skoleprojekt.

Gæstebesøg på danske efterskoler

»Unge sydslesvigere på efterskole i Danmark« – dette var 2006–2007 emne for en del overskrifter i Flensborg Avis. Baggrunden er de markante forskelle mellem Danmark og Sydslesvig i brugen af efterskolerne. I Danmark har efterskolerne vundet en sikker plads i ungdomsuddannelserne. Der er 257 anerkendte efterskoler i Danmark, og ca. 25.000 unge er hvert år på efterskole. Et efterskoleophold er blevet et ret almindeligt element i de unges skoleforløb. For unge fra det danske mindretal i Sydslesvig er det anderledes. I den første menneskealder efter 1945 kom en del unge sydslesvigere på skole i Danmark. Siden sidst i 1990'erne er antallet imidlertid blevet mindre. Opholdet på dansk efterskole er dyrt, skoletiden i Danmark kan let medføre, at skoleforløbet i Sydslesvig bliver tilsvarende længere, og kendskabet til de danske skoler er begrænset.

Men 2007 blev der taget nye initiativer. Lærere og elever fra danske efterskoler aflægger besøg på danske skoler i Sydslesvig for at fortælle om livet på deres skoler. 25 elever fra fire danske fællesskoler i Sydslesvig har gennem et samarbejde mellem Grænseforeningen og Dansk Skoleforening fået tilbud om at komme gratis på et 14-dages ophold på en dansk efterskole. Målet er dobbelt: at børn og unge fra det danske mindretal kan lære deres jævnaldrende landsmænd nord for grænsen at kende og at give unge danskere viden om det danske mindretal i Sydslesvig. Det er et forsøg på at sætte en proces i gang for at skabe bedre »mødesteder« mellem unge fra det danske mindretal og deres jævnaldrende kammerater nord for grænsen. Måske kan det føre til, at der skabes bedre muligheder for, at flere unge fra Sydslesvig tager et år på efterskole i Danmark.

Kilde: Flensborg Avis 11/11, 2/12, 27/12 2006, 5/1 2007.

Efterskoleelever fra Danmark i snak med jævnaldrende på den danske Jes Kruse-Skole i Egernførde.

I vinteren 2006–2007 sørgede Grænseforeningen og Dansk Skoleforening for Sydslesvig for en ekstra oplevelse til en del elever fra otte efterskoler i Danmark og fire danske skoler i Sydslesvig. Skolen i Eknørde fik besøg af fire elever fra Eisbjerghus Efterskole på Fyn og lige så mange fra Ladelund Efterskole ved Vejen i Jylland. De fortalte om det at gå på efterskole Danmark. Resultatet var, at en gruppe elever fra skolen meldte sig til to ugers ophold på de danske skoler sidst i februar 2007. På den måde blev der skabt omødesteder^π, hvor unge fra det danske mindretal i Sydslesvig kunne lære deres jævnaldrende landsmænd nord for grænsen at kende.

Foto: Thomas J. Wiltrup, Flensborg Avis.

- Hvilke virkninger havde de mange skolebesøg i Danmark i perioden fra 1920'erne og frem til 1960'erne for Sydslesvig og sydslesvigerne?
- Hvad betyder det i dag, at rejserne stort set er ophørt?
- Hvordan kan der reageres på en ændret økonomisk virkelighed i grænselandet og et fremvoksende grænseoverskridende arbejdsmarked?
- Er der anledning til at justere skolevirkelighed og skolelovgivning under hensyntagen til nye muligheder i tiden?

I disse spørgsmål gemmer sig stof til undersøgelser – og til drøftelser af skolens betydning før og nu, og dens mulige indretning fremover. Måske ligger der også her problemstillinger, som kan føre til drøftelser mellem organisationer og myndigheder – i søgen efter nye veje hen over tilvante og bestående grænser.

Bilag: Efterskole- og højskoleophold i tal

1. Elever fra Sydslesvig og Nordslesvig på efter- og højskoler i Danmark 1919–45

	<i>Efterskoler</i>	<i>Højskoler</i>	<i>I alt</i>	<i>Nordslesvig</i>
1919			12	769
1920			17	701
1921			88	764
1922			186	370
1923	58	55	113	279
1924	133	132	265	169
1925	42	47	89	80
1926	33	48	81	139
1927	50	36	86	189
1928	34	19	53	189
1929	15	22	37	202
1930	13	22	35	291
1931	27	28	55	293
1932	38	36	74	290
1933	21	17	38	226
1934	28	32	60	230
1935	17	22	39	220
1936	24	6	30	346
1937	20	12	32	393
1938	26	9	35	420
1939	22	7	29	415
1940	14	6	20	381
1941	9	1	10	408
1942	18	2	20	316
1943	20	5	25	382
1944	21	2	23	396
1945	11	1	12	440

Kilde: Henrik Fangel, 1992, side 271.

2. Elever fra Sydslesvig på efterskoler og højskoler i Danmark 1945–2005

	<i>Efterskoler</i>	<i>Højskoler</i>		<i>Efterskoler</i>	<i>Højskoler</i>
1945	60	12	1976	87	21
1946	174	137	1977	96	7
1947	235	388	1978	71	21
1948	306	351	1979	59	18
1949	425	264	1980	51	21
1950	273	106	1981	73	27
1951	321	50	1982	66	36
1952	351	44	1983	70	21
1953	338	49	1984	63	25
1954	235	51	1985	52	30
1955	195	56	1986	52	31
1956	160	48	1987	41	26
1957	124	32	1988	33	32
1958	108	46	1989	25	40
1959	71	34	1990	15	24
1960	48	40	1991	15	25
1961	62	41	1992	29	32
1962	37	42	1993	30	33
1963	49	43	1994	27	32
1964	49	28	1995	29	10
1965	33	31	1996	29	14
1966	66	32	1997	29	19
1967	58	39	1998	30	7
1968	53	30	1999	26	9
1969	44	26	2000	20	7
1970	50	24	2001	18	6
1971	57	29	2002	17	17
1972	51	19	2003	21	10
1973	55	28	2004	14	8
1974	99	32	2005	21	4
1975	87	21	2006	18	6

Kilde: Henrik Fangel, 1992 side 272 og Dansk Skoleforening for Sydslesvig Årsberetninger 1976–2006.

3. Ladelund Ungdomsskole, elever 1982–2006

1982	55	1995	59
1983	63	1996	61
1984	60	1997	60
1985	64	1998	60
1986	60	1999	54
1987	41	2000	62
1988	58	2001	59
1989	56	2002	63
1990	54	2003	54
1991	56	2004	54
1992	56	2005	49
1993	60	2006	37
1994	60		

Kilde: Dansk Skoleforening for Sydslesvig
Årsberetninger 1982–2005.

Litteratur og kilder

Utrykte kilder i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (ADCB)

Personarkiver:

P 248 Peter Budach, gdr., Hornskov (1867–1947)

P 295 Niels Kjems, vandrelærer, Harreslev (1888–1975)

P 600 Familien Lassen, Jarlund

P 259 Gustav Lindstrøm, vandrelærer, Ladelund (1896–1965)

P 375 Hans Tønnsen, overlærer, Flensborg (1904–93)

Foreningsarkiver:

F 98 Elevforeningen for Sydslesvig

F 99 Den slesvigske Kvindeforening

Institutionsarkiver:

I 61 Dansk Generalsekretariat for Sydslesvig

Litteratur

Anders Iburg Andersen og Heine Boe Nielsen: *Efterskoleveje – efterskolens placering i fremtidens uddannelsesbillede*, 2003.

Allan Bengtsson og Lars N. Henningsen: *Vandrelærere – rejsende i dansk kultur*, 1996.

*Dansk Skoleforening Flensborg og Landdistrikterne/Dansk Skoleforening Flensborg/
Dansk Skoleforening for Sydslesvig: Aarsberetninger 1925/26–2005.*

- Henrik Fangel: *Sønderjydske Skoleforening gennem 50 år 1942–1992*, 1992.
Grænsevagten 1918–1970
- Lars N. Henningsen ((udg.): *Da Sydslesvig gik af lave. Erindringer fra sindelagsskiftets år*, 2003
- Henrik Lassens Erindringer udgivet ved Symmakos, i: *Grænsevagten 1928* (=Seit Menschengedenken. Henrik Lassens Gedenkblätter udg. af Iver Nordentoft, 1936).
- Gustav Lindstrøm og Niels Kjems: *Sydslesvigske Elever paa danske Ungdomsskoler*, i: Bernhard Hansen: *I Fædres Spor*. Dansk Skoleforening Flensborg 1920 5. Maj 1945, 1945 s. 76–82.
- Ulla Ambrosius Madsen *Efterskolens betydning – et studie af efterskolens dannelsesprojekt & tidens unge*, 2003.
- Frederik Mommsen: *Fra tysk arbejderbarn til dansk folkebibliotekar*, i: Jørgen Hamre og Johann Runge (udg.): *Barn og Ung i Sydslesvig 1900–1982*, I, 1986 s. 24–61.
- Sønderjydske Skoleforening 1892–1942, udgivet af Sønderjydske Skoleforening, 1942.

Henvisninger

1. Henrik Lassen, *Grænsevagten* 1928 s. 270.
2. Peter Budachs stambog fra Dalum landbrugsskole 1893, ADCB P 248.
3. Bemærkning på elevskema 1924–25, Niels Kjems' arkiv, ADCB P 295–28.
4. Hans Tønnsens erindringer, ADCB P 375–1.
5. Kunigunde Ernst i *Da Sydslesvig gik af lave*, 2003 s. 56.
6. Allan Bengtsson og Lars N. Henningsen, 1996 s. 9–34.
7. *Sønderjydske Skoleforening 1892–1942*, 1942 s. 266–275.
8. *Sønderjydske Skoleforening 1892–1942*, 1942 s. 264.
9. *Grænsevagten* III, 1920–21 s. 246. *Sønderjydske Skoleforening 1892–1942*, 1942 s. 230.
10. *Sønderjydske Skoleforening 1892–1942*, 1942 s. 214–223.
11. *Sønderjydske Skoleforening 1892–1942*, 1942 s. 221–235.
Grænsevagten V, 1922–23 s. 469, VI, 1923–24 s. 18, VII 1925 s. 189, XI 1929 s. 189.
Aarsberetning for Dansk Skoleforening Flensborg og Landdistrikterne 1939–40 s. 4.
12. Gustav Lindstrøm og Niels Kjems, 1945 s. 77.
13. Niels Kjems-statistik »Elever til skoler i Danmark 1923–24«, ADCB P 295–28.
14. Niels Kjems-dagbøger 1924, 1928 og 1930, ADCB P 295–20.
15. Gustav Lindstrøms kladde-manuskripter til artiklen »Sydslesvigske Elever paa danske Ungdomsskoler« (1945), ADCB P 259–14,7.
16. Bemærkninger på elevskemaer, Niels Kjems' arkiv, ADCB P 295–28.
17. Frede Terkelsen til Niels Kjems, Kjems' arkiv, ADCB P 295–28.
18. Gustav Lindstrøm og Niels Kjems, 1945 s. 77f.
19. Overgaard til Anna Kjems, Den slesvigske Kvindeforening, ADCB F 99–5.
20. Frederik Mommsen, 1986 s. 57–59.
21. Hans Tønnsens arkiv, ADCB P 375–1.
22. Hans Tønnsens arkiv, ADCB P 375–1.
23. Niels Kjems' arkiv ADCB P 295–28.
24. Anna Lassen til moderen 18. juli 1928, ADCB P 600–3,2a.

25. Chr. Lassen-breve til familien 1930–31, ADCB P 600–3,3.
26. ADCB P 600–13a,1.
27. Sager vedr. højskolesenge i ADCB F 99–5 og 99–8.
28. Elevforeningen for Sydslesvigs arkiv, ADCB F 98.
29. ADCB P 600–13a,1.
30. Henrik Fangel, 1992 s. 97 og 271f.
31. Henrik Fangel, 1992 s. 100f.
32. Flensborg Avis 19. februar 1946, avisudklip i ADCB I 61, 32.01–13.
33. Henrik Fangel, 1992 s. 94 og 104.
34. Flensborg Avis 19. februar 1946, avisudklip i ADCB I 61, 32.01–13.
35. Henrik Fangel, 1992 s. 97–100 og 272.
Opgørelse sommer 1946: Kjems' arkiv P 295–29.
36. Bernhard Hansens årsberetninger, i *Dansk Skoleforening Flensborg Årsberetning 1945–47*, nr. 24 s. 17 og 1948–49, nr. 26 s. 14.
37. Flensborg Avis 6. maj 1949, udklip i ADCB I 61, 32.01–14.
38. Flensborg Avis 7. maj 1954, udklip i ADCB I 61, 32.01–16.
39. Pjece i ADCB I 61, 32.01–14.
40. Flensborg Avis 5. maj 1956, udklip i ADCB I 61, 32.01–14.
41. Her citeret efter Henrik Fangel, 1992 s. 122f.
42. Her citeret efter Henrik Fangel, 1992 s. 124.
43. Lindstrøms arkiv, ADCB P 259–8.
44. *Da Sydslesvig gik af lave*, 2003 s. 19–29.
45. *Da Sydslesvig gik af lave*, 2003 s. 30–46.
46. *Da Sydslesvig gik af lave*, 2003, s. 58–64.
47. Thorup-Nielsens beretning 1962–63, ADCB I 61, 32.01–8.
48. Henrik Fangel, 1992 s. 218.
49. Beretning til fællesrådet 27. september 1977, ADCB I 61, 32.01,10.
50. For dette og de følgende afsnit rettes en tak til tidligere skoledirektør Hans Andresen,. Flensborg, for oplysende samtaler og kyndig gennemlæsning og kommentering af manuskriptet.
51. Ulla Ambrosius Madsen, 2003. Anders Iburg Andersen og Heine Boe Nielsen, 2003.

Elever fra Balle Musikefterskole på besøg på Hiort Lorenzen-Skolen i Slesvig i december, 2006. Besøget var del af danske efterskolars Øreklamefremstød i Sydslesvig – et led i at skabe ny kontakt mellem mindretallets unge og jævnaldrene i Danmark.

Foto: Jan Pedersen Fredsted/Efterskolen.

Studieafdelingens udgivelser

1. Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen. 303 s. 1966.
2. H.V. Gregersen: Niels Heldvad 1564-1634. Ein Schleswiger der nordischen Renaissance – ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 272 s. 1967.
3. Lorens Rerup: A.D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland (1840-1897). 160 s. 1967.
4. Vores egne vindver. Ved Poul Kürstein. 192 s. 1967.
5. Nørre og Sønder Gøs Herred. Red. af Poul Kürstein. 205 s. 1969.
6. Hartwig Schlegelberger: Europa set fra den dansk-tyske grænse. 121 s. 1971.
7. L. S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne 1851-1864. 295 s. 1971.
8. Barn i Flensborg 1890-1920. Ved Poul Kürstein. 343 s. 1972 og 1972.
9. Helmut Leckband: Krigsfangelazaretten i Tamanskajagaden. 269 s. 1973 og 1974.
10. Søren Ryge Petersen: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973. 173 s. 1975.
11. Anders Ture Lindstrøm: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-1954. 200 s. 1975.
12. Barn og ung i Flensborg 1920-1945. Red. af Lars Schubert og Johann Runge. 335 s. 1977.
13. Paul Tappe: Det gamle Læk i billeder og tekst. 119 s. 1977.
14. Egerfærde bys historie. Red. af Harald Jørgensen, Frants Thygesen og O.M. Olesen. 291 s. 1980.
15. Jane Bossen/Helge Krempin: Granit i Angel. Romansk stenhuggerkunst i et sydslesvigsk landskab. 93 s. 1980.
16. Carsten R. Mogensen: Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1939. 444 s. 1981.
17. Johann Runge: Sønderjyden Christian Paulsen. Et slesvigsk levnedsløb. 344 s. 1981.
18. Paul Tappe: Det gamle Kær herred i billeder og tekst. 228 s. 1982.
19. Franz Wingender: Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920-1950. 218 s. 1983.
20. Franz Wingender: Krigens lænker. Dansk sydslesvigsk dagbog 1933-1944. 211 s. 1984.
21. Lars N. Henningsen: Provinsmatadorer fra 1700-årene. 472 s. 1985.
22. Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982. 2 bd. Red. af Jørgen Hamre og Johann Runge. 510 s. 1986.
23. Jane Bossen/Helge Krempin: Helligåndskirken i Flensborg 1936-1986. 108 s. 1986.
24. Bjørn Poulsen: Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig. 299 s. 1988.
25. Franz Wingender: Modstand i Sydslesvig – før og efter 1945. 207 s. 1988.
26. Ole Ventegodt: Redere, rejser og regnskaber. Et par flensborgske partrederi-regnskaber 1783-1812. 258 s. 1989.
27. Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-45. 122 s. 1990.
28. Duborg-Skole-elever i krigens år. På korsvej mellem nødvendighed og frivillighed. 152 s. 1990.
29. W.L. Christiansen: Mit brogede politiske liv. 128 s. 1990.
30. Hans Schultz Hansen: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 – som folkelig og national bevægelse. 434 s. 1990.
31. Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre: Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig – et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841-1891-1921-1991. 184 s. 1991.
32. W.L. Christiansen: Meine Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Flensburg. Sozialdemokraten zwischen Deutsch und Dänisch 1945-1954. 230 s. 1993.
33. Hans Nielsen: Streifzüge durch mein Leben. 219 s. 1994.

34. Gunnar Ryge Petersen: Agtrup danske skole 1946–1981. 113 s. 1995.
35. Lars N. Henningsen: Kirke og folk i Grænselandet. Dansk Kirke i Sydslesvig 1921–1996. 310 s. 1996.
36. Karl Heinz Lorenzen: Holdninger har en pris – en rød sydslesvigsk erindringer fra tre Tyskland. 199 s. 1997.
37. Stine Wiell: Flensborgsamlingen 1852–1864 og dens skæbne. 344 s. 1997.
38. Lars N. Henningsen, Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW. Dansksindet politik i Sydslesvig 1945–1998. 493 s. 1998.
39. Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW – Minderheiten- und Regionalpartei in Schleswig-Holstein. 48 s. 1999.
40. Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW – Mindretals- og regionalparti i Sydslesvig. 48 s. 1999.
41. Marie Meyer: Hjertesprog. Erindringer fra grænselandet. 296 s. 1999 og 2000.
42. Gerret Schlaber: flensborg mellem helstat og kejsertid. Fotos i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 146 s. 1999.
43. Dagbøger fra Sydslesvig 1999, udgivet ved Lars N. Henningsen, 232 s. 2000.
44. Martin Klatt: Flygtningene og Sydslesvigs danske bevægelse 1945–1955. 460 s. 2001.
45. Leif Sestoft: Drommen om Danmark. 370 s. 2002.
46. Lars N. Henningsen (red.): Grænselandshistorie gennem 40 år. Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1963–2003, 407 s. 2003.
47. Lars N. Henningsen (udg.): Da Sydslesvig gik af lave. Erindringer fra sindelagskiftets år, 266 s. 2003.
48. Birgitte Herreborg Thomsen: Danske sydslesvigske soldater i Danmark 1940–1945, 236 s. 2003.
49. Axel Johnsen: Dannevirkemænd og Ejderfolk. Den grænsepolitiske opposition i Danmark 1920–1940. 570 s. 2005.
50. Lars N. Henningsen – Johan De Mylius: Hver elsker sin farve. Hertugdømmerne og H. C. Andersen. Jeder liebt seine Farbe. Die Herzogtümer und Hans Christian Andersen. 283 s. 2005.
51. René Rasmussen: Front og bro. Flensborg Avis i spil mellem Danmark og Tyskland 1930–1945. 2 bd. ca. 900 s. 2005.
52. Günter Weitling: Fra Ansgar til Kaftan. Sydslesvig i dansk kirkehistorie 800–1920, ca. 350 s. 2005.
53. Lars N. Henningsen: Flensborgskibe i Østersøen, Middelhavet og Vestindien 1790–1850. Brodersamlingen på Flensborghus. Flensburger Schiffe in der Ostsee, im Mittelmeer und in Westindien 1790–1850, Die Sammlung Brodersen im Flensborghus. 47 s. 2005.
54. Martin Klatt og Jørgen Kühl: SSW – Mindretals- og regionalparti i Sydslesvig 1945–2005. 52 s. 2006.
55. Martin Klatt og Jørgen Kühl: Minderheiten- und Regionalpartei in Schleswig-Holsten 1945–2005. 52 s. 2006.
56. Lars N. Henningsen og Johann Runge: Prog og kirke. Dansk gudstjeneste i Flensborg 1588–1921. 280 s. 2006.

Arkivserien

1. Lars N. Henningsen: Foreningsarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 52 s. 1992.
2. Lars N. Henningsen: Danske Kirkebøger i Sydslesvig. 117 s. 1993.
3. Lars N. Henningsen: Personarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 80 s. 1993.
4. Johannes Christiansen: Familien Rønnenkamp fra Flensborg – en slægtshistorie fra helstatens dage. 128 s. 1994.
5. Allan Bengtsson og Lars N. Henningsen: Vandrelærere – rejsende i dansk kultur. 204 s. 1996.
6. Private personarkiver: Jacob Kronika (1897-1982). Foreløbig arkivfortegnelse, ved René Rasmussen. 92 s. 1998.
7. Lars N. Henningsen: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. En oversigt. 216 s. 1999.
8. Private personarkiver: Jensen, Jens Nielsen (1879-1962) og hustru Ellen Kirstine, f. Hansen (1888-1967) mejerist, journalist. Foreløbig arkivfortegnelse, ved René Rasmussen. 21 s. 1999.
9. Dansk Generalsekretariat for Sydslesvig og de danske sekretariater. En arkivfortegnelse. 268 s. 2000.
10. Birgitte Herreborg Thomsen: Kort og prospekter i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek. 53 s. 2003.
11. Birgitte Herreborg Thomsen: De slesvigske krige 1848-50 og 1864-tegninger og kort i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek. 49 s. 2003.
12. Bonn-Erklæringen og de unge. Elevberetninger fra Duborg-Skolen 2005. Udgivet af Lars N. Henningsen. 57 s. 2005.
13. Lars N. Henningsen: Sydslesvig-ungdom på danske efterskoler – før og nu. 69 s. 2007.

